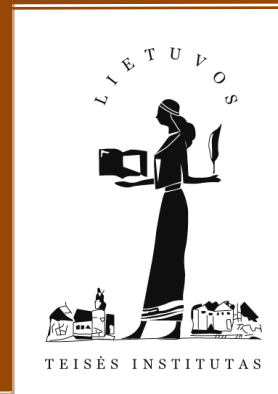

ISSN 2335-8998 (Online)

Teisės e-aktualijos

2014 m. Nr. 3 (6)

„Teisės e-aktualijos“, tai Internetinis leidinys, kuriame skelbiami Lietuvos teisės instituto mokslo darbuotojų parengti socialinės plėtros darbai, kurie buvo pateikti valstybės bei savivaldybių institucijoms.

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius
Tel./faks. (+370 5) 249 75 91
info@teise.org, www.teise.org

ISSN 2335-8998 (Online)

© Lietuvos teisės institutas, 2014

TURINYS

I. MOKSLINĖ IŠVADA DĖL TARĖJŲ INSTITUTO ĮDIEGIMO Į LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINĘ SISTEMĄ GALIMYBĖS	4
II. DĖL GALIMYBIŲ ATISISAKYTI TEISMŲ FUNKCIJOS TVIRTINTI PAREIŠKIMUS, KURIAIS PRAŠOMA VAIKO TĖVU ĮRAŠYTI VYRĄ, PRIPAŽIŠTANTĮ SAVE VAIKO TĖVU.....	15
III. SANDORIŲ DĖL NEKILNOJAMO DAIKTO, ESANČIO ŠEIMOS TURTU, ATITIKTIES ĮSTATYMO REIKALAVIMAMS VERTINIMO PAVEDIMO NOTARAMS.....	22
IV. MOKSLINĖ IŠVADA DĖL NUKENTĖJUSIOJO TEISINĖS PADĖTIES BAUDŽIAMAJAME PROCESE.....	29

I.

Rūta Latvelė, Mindaugas Lankauskas

MOKSLO IŠVADA DĖL TARĖJŲ INSTITUTO ĮDIEGIMO Į LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISINĘ SISTEMĄ GALIMYBĖS

Mokslo išvadoje aptariamas tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos teisinę sistemą galimybių iširtumas. Atlikus mokslinę analizę konstatuota, kad remiantis esamu iširtumo lygiu nėra įmanoma pateikti tikslių gairių ar rekomendacijų įstatymų leidėjui dėl konkretaus tarėjų instituto modelio galimo įgyvendinimo Lietuvoje. Šiam uždaviniui spręsti pirmiausia siūloma atlikti plačios apimties kompleksinio pobūdžio mokslinį tyrimą, kurio pagrindu būtų galima kurti Lietuvos sąlygomis optimalų tarėjų modelį. Manytina, kad šį tyrimą tikslinga atlikti trimis etapais, nagrinėjant kiekvienam etapui reikšmingų klausimų grupes. Pirmasis etapas leistų atsakyti į klausimą, ar tarėjų institutas apskritai yra tinkama priemonė tiems tikslams, kuriuos norima pasiekti jį įdiegiant; antrojo etapo metu būtų nustatytas optimalus galimas (ar keli alternatyvūs) tarėjų instituto modelis (-iai) Lietuvos kontekste, trečiasis etapas būtų skirtas išspręsti konstitucinio pobūdžio klausimams, susijusiems su pasirinkto tarėjų instituto modelio (ar kelių alternatyvių modelių) įgyvendinimu. Pateikiamos trumpos metodinės rekomendacijos kiekvienam iš šių galimų tyrimo etapų.

Atsižvelgdami į Vyriausybės programos 461 punkte numatytą tikslą parengti koncepciją ir įstatymų pakeitimo projektus dėl visuomeninių teisėjų (tarėjų) instituto teismuose, teikiame šią mokslinę išvadą. Konkretesnės gairės įstatymo koncepcijai galės būti pateiktos tik atlikus mokslinėje išvadoje minimą tyrimą.

1. Įvadas

Lietuvoje pasitikėjimas teismais yra vienas žemiausių Europos Sąjungoje: remiantis Eurobarometro 2013 m. rugsėjo-spalio mėnesiais atliktu tyrimu tik 31 proc. Lietuvos gyventojų buvo linkę pasitikėti teisingumo sistema (ES vidurkis – 53 proc.). Pagal šį rodiklį Europos Sąjungoje Lietuva lenkia tik Slovėniją, Čekiją ir Slovakiją.¹ Tai lemia nepasitikėjimą valstybe apskritai, nusivylimą demokratine sistema, lemia pesimistišką požiūrį į valstybės ateitį, didina piliečių pasyvumą, nepagarbą teisei.

¹ Flash Eurobarometer 385. Justice in the EU. Report, November 2013. P. 13-14[interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_385_en.pdf.

Natūralu, kad esant tokiai situacijai imama ieškoti priemonių pasitikėjimui teismais didinti. Atsižvelgiant į tai, kad visuomenė linkusi nepasitikėti tuo, ko nesupranta ir nepažįsta,² vienas iš siūlomų problemos sprendimo būdų – didesnis visuomenės dalyvavimas teismų darbe. Šiame kontekste tarėjų institutas pripažįstamas svarbia priemone, užtikrinančia platesnį visuomenės narių dalyvavimą sprendžiant teisingumo klausimus. Be to, tikimasi, kad teismai, kuriuose priimant sprendimus tam tikrose bylose dalyvauja tarėjai, yra labiau nepriklausomi nuo nepageidaujamos įtakos, jų sprendimuose labiau atsispindi bendražmogiškas požiūris į teisingumą, o renkamų tarėjų dalyvavimas padidina teisminės valdžios legitimumą, suteikiant jai atstovaujamosios valdžios elementų. Visuomenės atstovų įtraukimui į teismų darbą pritaria didelė dalis Lietuvos gyventojų – Teisingumo ministerijos užsakymu atliktos visuomenės nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ atliktos gyventojų apklausos duomenimis, net 61 proc. Lietuvos gyventojų tam pritarė. Apklausa parodė, kad teismų tarėjų institutui nepritaria vos 12 proc. Lietuvos gyventojų, 27 proc. apklaustųjų neturi nuomonės šiuo klausimu.³

Nors ir kaip patraukliai atrodytų šie ar panašūs tarėjų instituto įdiegimo Lietuvoje šalininkų argumentai, siekiant iš tiesų įsitikinti, ar šis institutas padėtų išspręsti nepasitikėjimo teismais problemą ir pateisintų kitus su jo įsteigimu susijusius lūkesčius, būtina atlikti kruopščius mokslinius tyrimus įvertinant tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos Respublikos teisinę sistemą galimybes.

2. Tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos teisinę sistemą galimybių iširtumas

Siekiant suformuluoti tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos Respublikos teisinę sistemą gaires, tikslinga atkreipti dėmesį į šio instituto iširtumo lygį Lietuvoje. Šiame kontekste svarbiausios trys sferos: politinė valia, visuomenės (taip pat ir profesionalių teisininkų bendruomenės) nuomonių tendencijos ir teisės mokslo darbai šia tema. Toliau bus trumpai apžvelgiama kiekviena iš šių sferų.

Politinė valia. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintoje Vyriausybės programoje yra nurodytas tikslas parengti koncepciją ir įstatymo pakeitimo projektus dėl tarėjų instituto teismuose⁴. Paramą šio instituto įdiegimui viešojoje erdvėje yra išreiškusi Lietuvos Respublikos Prezidentė⁵, teisingumo ministras taip pat išreiškė palaikymą šiai idėjai.⁶ Būta ir realių bandymų teisės aktuose įtvirtinti šį institutą – 2012 m. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija buvo parengusi Teismų įstatymo pakeitimo projektą dėl visuomeninių teisėjų⁷, siūlydama įdiegti teismuose tarėjų su patariamojo balso teise pareigybę. Tiesa, Lietuvos Respublikos Seimas šio projekto nesvarstė.

² *Ambrasaitė G.* Teisėjų nepriklausomumas ir visuomenės pasitikėjimas teismu // *Justitia*, 2000, Nr. 6. P. 12.

³ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu visuomenės nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ 2014 m. atlikta apklausa (žr. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2055>).

⁴ Žr. 461 punktą: „Atkursime žmonių pasitikėjimą teisine sistema, parengsime koncepciją ir įstatymų pakeitimo projektus dėl visuomeninių teisėjų (tarėjų) instituto teismuose. Patobulinsime viešojo intereso gynimo mechanizmą.“ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos. Valstybės žinios, 2012 m. gruodžio 20 d., Nr. 149-7630.

⁵ Pvz., žr. Prezidentė tikisi, kad kitais metais bus kuriamas tarėjų institutas teismuose. ELTA ir lrytas.lt inf. 2012 m. birželio 26 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/-13406955221338694758-prezident%C4%97-tikisi-kad-kitais-metais-bus-kuriamas-tar-%C4%97j%C5%B3-institutas-teismuose.htm>.

⁶ „Deja, buvusios Vyriausybės nepaisė visuomenės lūkesčių, todėl niekur nepažengė šioje srityje. Galiu patikinti, kad per šiuos metus bus parengta visuomenės tarėjų koncepcija, kurią pristatysime visuomenei ir teisininkų bendruomenei. Jeigu rasime bendrą kalbą su visomis suinteresuotomis pusėmis, visuomenės tarėjų institutas šalies teismuose galėtų būti įteisintas dar dabartinės Seimo kadencijos metu“, - pažymi teisingumo ministras Juozas Bernatoniš. Žr. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2055>.

⁷ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III¹ dalimi įstatymo projektas Nr. 12-1007-01. 2012 m. kovo 28 d. Parengė Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija.

Visuomenės nuomonė. Viešojoje erdvėje vyksta tam tikros diskusijos tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos teisinę sistemą galimybių klausimu. Pastebėtina, kad šiose diskusijose ryški profesionaliosios teisininkų bendruomenės ir likusios visuomenės narių pozicijos perskyra. Teisininkai profesionaliai paprastai kritikuoja tarėjų instituto įdiegimo idėją, nurodydami, jog šis institutas būtų Lietuvos teisinę sistemą iškreipiantis svetimkūnis, brangiai kainuotų, lemtų dideles praktines problemas ir neišvengiamai nepateisintų lūkesčių.⁸ Tokios nuomonės pavyzdžiu galėtų būti konkreti buvusio Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko ir dabartinio Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjo prof. E. Kūrio išsakyta kritika pirmiau nurodytam 2012 m. Teisingumo ministerijos pateiktam tarėjų instituto įstatymo projektui. Pagrindinis kritikos objektas buvo ne pati tarėjų instituto įdiegimo idėja, o siūlytas modelis. Teigta, kad teismo sprendimo priėmimo procese dalyvaujančių tarėjų įteisinimas yra neįmanomas be Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisų, todėl jų pavadinimas „visuomeniniais teisėjais“ ir bandymas įtvirtinti įstatymu vertintas bei kritikuotas kaip gudrybė Konstitucijai apeiti. Projektas kritikuotas dėl atsinaus ir paviršutiniško požiūrio į sprendžiamus klausimus, nepagarbos teisei, mokslinės analizės trūkumo, aiškios tarėjų įdiegimo į teismų sistemą koncepcijos nebuvimo.⁹ Žinoma, yra ir išimčių, pavyzdžiui, teigiamai tarėjų instituto atžvilgiu yra pasisakęs Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjas E. Jarašiūnas.¹⁰ Palankią nuomonę yra išdėstęs ir Teisėjų tarybos pirmininkas G. Kryževičius, išreikšdamas paramą tarėjų su sprendžiamojo balso teise dalyvavimui nagrinėjant kai kurių kategorijų bylas.¹¹ Skirtingai nei teisininkai, likę visuomenės nariai ar politikai linkę visuomeninių tarėjų dalyvavimo teismo veikloje idėją pristatyti kaip panacėją, padėsiančią išspręsti nepasitikėjimo teismais problemą.¹² Tokią pozicijų perskyrą patvirtina ir atliktos sociologinės apklausos šioje srityje.¹³

⁸ Plačiau žr. *Sinkevičius D.* Trečdalis žmonių norėtų, kad teisėjai „neužsisėdėtų“ viename teisme. 2012 m. rugsėjo 11 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/trecdalis-zmoniu-noretu-kad-teisejai-neuzsisedetu-viename-teisme.d?id=59467811>; *Cininas A.* Šokinėjimas plastikiniame maišelyje. <http://www.cininas.lt/?p=228#more-228>; 27. *Tamašauskienė R.* Bylų nagrinėjime tarėjai dažnai neaktyvūs. Teismams ir apie teismus. *Teismai.lt*. 2012 m. gruodis Nr. 4 (8). P. 13 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/dokumentai/TEISMALIT%20Nr.%204.pdf>; *Šindeikis A.* Ar tarėjai padidins pasitikėjimą teismais? 2011 m. spalio 21 d. Žurnalas „Veidas“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/ar-tarejai-padidins-pasitikejima-teismais>; *Jovaišas K.* Visuomeniniai tarėjai – teismų ateitis ar praeitis? 2012 m. rugsėjo 17 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kjovaisas-visuomeniniai-tarejai-teismu-ateitis-ar-praeitis.d?id=59525882>; *Vyšniauskienė L.* Visuomenės tarėjai teismuose – teisingumo garantas? 2013 m. vasario 17 d. Naujienų portalas *alfa.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.alfa.lt/straipsnis/15080666/Visuomenes.tarejai.teismuose..teisingumo.garantas.=2013-02-17_13-33/#.U4e7WvI_vrE.

⁹ Kūris E. Apie (ne)pagarbą teisei. *Notariatas*. Nr. 13 / 2012. P. 6-18.

¹⁰ Plačiau žr. *Balsytė L. E.*Jarašiūnas – dar vienas tarėjų instituto ruporas. 2010 liepos 3 d. *15min.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/ejarasiunas-dar-vienas-tareju-instituto-ruporas-56-105908>.

¹¹ Plačiau žr. *Sinkevičius D.* Trečdalis žmonių norėtų, kad teisėjai „neužsisėdėtų“ viename teisme. 2012 m. rugsėjo 11 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/trecdalis-zmoniu-noretu-kad-teisejai-neuzsisedetu-viename-teisme.d?id=59467811>.

¹² Pvz., žr.: *Burda R.* Ar teisininkai pasirengę tarėjų institutui? 2012 m. rugsėjo 20 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/rburda-ar-teisininkai-pasirenge-tareju-institutui.d?id=59546185>; *Bilotaitė A.* Ar Lietuva subrendo prisiekusiųjų teismui? 2012 m. rugsėjo 25 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/abilotaitė-ar-lietuva-subrendo-prisiekusiųjų-teismui.d?id=59577611>.

¹³ Pvz., žr.: Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: *Andriulis V., Čaplinskas T., Gutauskas A., Sinkevičius J., Mačernytė-Panomariovienė I., Valeckaitė V.* Mokslo studija. Teisės institutas, 2004. P. 61-75 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>; Naujienų portalo DELFI užsakymu viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ 2012 m. liepos 20-29 d. atlikta apklausa (Žr. *Sinkevičius D.* Trečdalis žmonių norėtų, kad teisėjai „neužsisėdėtų“ viename teisme. 2012 m. rugsėjo 11 d. Naujienų portalas *delfi.lt* [interaktyvus]). Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/trecdalis-zmoniu-noretu-kad-teisejai-neuzsisedetu-viename-teisme.d?id=59467811>; Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu „Vilmorus“ 2011 m. spalio 7-17 d. atlikta apklausa (žr. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III¹ dalimi įstatymo projekto Nr. 12-1007-01 aiškinamąjį raštą); Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu visuomenės nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ 2014 m. atlikta apklausa (žr. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2055>).

Teisės mokslo darbai. Tenka pripažinti, kad nepaistant gan aršių diskusijų viešojoje erdvėje, tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos teisinę sistemą galimybių klausimas didesnio teisės mokslininkų dėmesio nesusilaukia. Paminėtini keli senesni tyrimai, atlikti sprendžiant klausimą dėl specializuotų teismų steigimo poreikio, kuriuose buvo skeptiškai įvertintas sudėtinių formų teismų kūrimas Lietuvoje.¹⁴ Iki šiol Lietuvoje praktiškai nebuvo daryta kompleksinio pobūdžio mokslinių tyrimų, kuriais būtų siekta įvertinti konkretaus visuomenės atstovų dalyvavimo teismo procese modelio įdiegimo Lietuvoje galimybes. Kaip vieną iš bandymų gilintis į šį klausimą galima paminėti 2004 metų Teisės instituto studiją „Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių“.¹⁵ Šiame tyrime pateikta užsienio valstybių praktikos nagrinėjamu klausimu apžvalga, tirta Lietuvos valstybės teismų organizavimo tradicija (Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Lietuvos Respublikoje 1918-1940 m., okupacijos laikotarpiu ir po Nepriklausomybės atkūrimo), atkreipiant dėmesį į istorinę tarėjų instituto raidą Lietuvoje. Taip pat atliktas tarėjų instituto Lietuvos teismuose įsteigimo tikslingumo ir galimybių sociologinis tyrimas. Atlikus šiuos tyrimus konstatuota, kad tarėjų institutą diegti Lietuvoje apskritai netikslinga ir neefektyvu, todėl gilesnė galimų šio instituto modelių analizė nepateikta.

Apibendrinant konstatuotina, kad, nepaisant politinės valios ir gan aktyvios viešosios diskusijos, mokslinis įdirbis šioje srityje yra nepakankamas, kad juo remiantis būtų galima konstruoti Lietuvos teisei sistemai tinkantį tarėjų instituto modelį.

3. Pasiūlymai dėl tyrimų, reikalingų tarėjų instituto įdiegimo Lietuvoje galimybės įvertinti

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, tenka konstatuoti, kad šiuo metu nėra įmanoma pateikti tikslių gairių ar rekomendacijų įstatymų leidėjui dėl konkretaus tarėjų instituto modelio galimo įgyvendinimo Lietuvoje. Pirmiausia būtina atlikti plačios apimties kompleksinio pobūdžio mokslinį tyrimą, kurio pagrindu būtų galima kurti Lietuvos sąlygomis optimalų tarėjų modelį. Manytina, kad šį tyrimą tikslinga atlikti trimis etapais, nagrinėjant kiekvienam etapui reikšmingų klausimų grupes. Pirmasis etapas leistų atsakyti į klausimą, ar tarėjų institutas apskritai yra tinkama priemonė tiems tikslams, kuriuos norima pasiekti jį įdiegiant; antrojo etapo metu būtų nustatytas optimalus galimas (ar keli alternatyvūs) tarėjų instituto modelis (-iai) Lietuvos kontekste, trečiasis etapas būtų skirtas išspręsti konstitucinio pobūdžio klausimams, susijusiems su pasirinkto tarėjų instituto modelio (ar kelių alternatyvių modelių) įgyvendinimu. Toliau bus trumpai pakomentuoti kiekvieno iš etapų metu tirtini klausimai.

I tyrimo etapas:

Tikslo – priemonių sąsaja

Pirmiausia būtina išryškinti tikslus, kurių tikimasi pasiekti į Lietuvos Respublikos teisinę sistemą įdiegiant tarėjų institutą. Svarbiausiu šio instituto įsteigimo tikslu paprastai nurodomas platesnis visuomenės dalyvavimas teismų veikloje ir su tuo susijęs pasitikėjimo teismais didėjimas.¹⁶ Akivaizdu,

¹⁴ *Andriulis V.* Dėl prisiekusiųjų teismo Lietuvoje poreikio // *Justitia*, 1999, Nr. 2; *Goda G.* Prisiekusiųjų teismo įsteigimo Lietuvoje galimybės // *Justitia*, 1999, Nr. 2; Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Lietuvos Teisės instituto mokslo taikomas tyrimas, Vilnius, 2002.

¹⁵ Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: *Andriulis V., Čaplinskas T., Gutauskas A., Sinkevičius J., Mačernytė-Panomariovienė I., Valeckaitė V.* Mokslo studija. Teisės institutas, 2004 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.

¹⁶ Pvz., žr. Vyriausybės programą - 461 punktą: „Atkursime žmonių pasitikėjimą teisine sistema, parengsime koncepciją ir įstatymų pakeitimo projektus dėl visuomeninių teisėjų (tarėjų) instituto teismuose. Patobulinsime viešojo intereso gynimo mechanizmą.“ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos. Valstybės žinios, 2012 m. gruodžio 20 d., Nr. 149-7630.

kad iškėlus iš esmės psichologinės prigimties tikslą, priemonės jam siekti turi būti atitinkamos, o teisiniai instrumentai atlieka pagalbinį uždavinį, suteikdami tam tikram procesui formą. Šiuo atveju, prieš apsisprendžiant diegti tarėjų institutą, pirmiausia būtina rasti atsakymus į tokius klausimus:

1. Nustatyti pagrindines *nepasitikėjimo teismais priežastis*. Esminis klausimas - ar iš tiesų nepasitikėjimą teismais lemia teismų sistemos uždarymas? Gal galimybių visuomenės dalyvavimui pakanka (vieši teismo posėdžiai, visuomenės atstovų veikla teisėjų atrankos procese), o lemiamą vaidmenį atlieka kitos priežastys? Pavyzdžiui, viena iš pagrindinių menko visuomenės pasitikėjimo teismais priežasčių gali būti įvardinta nepakankama pagarba teismams politikų ar žiniasklaidos pareiškimuose.¹⁷ Dėl visuomenės informavimo priemonių palaikomos aršios, nuolatinės ir ne visada pagrįstos teismų kritikos susidaro situacija, kai neigiamą nuomonę apie teismus susiformuoja asmenys, patys su teismais niekuomet nesusidūrę.¹⁸ Gali būti, kad nepasitikėjimą teismais didele dalimi lemia teismų darbo trūkumai, prasta bendravimo kultūra. Didelį nepasitikėjimą teismais gali lemti ir menkas visuomenės teisinės kultūros ir teisinių žinių lygis, dėl ko nepakankamai įvertinamas teismo, kaip konfliktinėse situacijose dirbančios institucijos, pobūdis. Neatmestina, kad siūlant tarėjų institutu stiprinti visuomenės pasitikėjimą teismais nepagrįstai vienareikšmiškai suvokiamos problemos ištakos, neatsižvelgiama į tai, jog teismai neturi bet kokia kaina „įtikti“ visuomenei, o teisiškai išsprususi visuomenė suvoktų jų vaidmens specifiką – nagrinėti ginčus ir vykdyti teisingumą, klausant tik įstatymo.

Pažymėtina, kad šiame kontekste ypač svarbus tampa mokymas apie procedūrinį teisingumą ir procedūrinio teisingumo tyrimai, išskiriantys tam tikrus psichologinės prigimties veiksnius, lemiančius pasitikėjimo teismu ir palankaus teismo veiklos vertinimo lygį.¹⁹

Būtina atkreipti dėmesį taip pat į tai, kad pakankamo pasitikėjimo teismais nesukuria teisėjų atrankos sistema, kurioje dalyvauja visuomenės atstovai. Tiesa, tokios atrankos sistemos kūrimo tikslas buvo išspręsti kuklesnį uždavinį – užtikrinti teisėjų atrankos skaidrumą.

2. Nustatyti ne tik su tarėjų dalyvavimu teismų veikloje visuomenėje siejamus lūkesčius, tačiau taip pat visuomenės narių pasiryžimą ir galimybes realiai dalyvauti šiame procese vykdant pilietines tarėjo pareigas, prisidedant prie sistemos išlaikymo, palaikant kolegų ar darbuotojų darbą tarėjais ir pan. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu „Vilmorus“ atliktos apklausos duomenimis 66,2 procentai apklaustųjų nesutiktų atlikti visuomeninio teisėjo pareigų.²⁰ Tikėtina, kad toks pasyvumas susijęs su sovietinės okupacijos metais funkcionavusio tarėjų instituto patirtimi.²¹ Svarstant dėl tarėjų instituto įdiegimo tai būtina deramai įvertinti, išsiaiškinti tokio skepticizmo priežastis bei sąlygas, kurios galėtų paskatinti aktyvumą bei dalyvavimą teismo procese einant tarėjo pareigas, kadangi sėkmingam tarėjų darbui būtinas tam tikras visuomenės

¹⁷ Teismų nepriklausomumas stojant į Europos Sąjungą. Vilnius, 2001. P. 6; Sakalas A. Kodėl nepasitikime teismais? // Lietuvos žinios, 1998 m. gruodžio 8 d.

¹⁸ Tikėtina, jog plataus masto visuomenės atstovų įtraukimas į tarėjų korpusą padėtų spręsti šią problemą.

¹⁹ Lietuvoje atlikta svarbių mokslinių tyrimų procedūrinio teisingumo srityje. Plačiau žr., pvz.: Valickas G., Justickis V. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių tyrimas. Vilnius, 2004.

²⁰ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III¹ dalimi įstatymo projekto Nr. 12-1007-01 aiškinamasis raštas.

²¹ „Sovietinės teisės ir teisėsaugos raida nebuvo suponuota visuomenės raidos, nes komunistų partija visiškai administravusi teisėsaugos sistemą ir įstatymų leidybą veikiau ją siekė kontroliuoti. Įsitikinus tariamos sovietinės demokratijos butaforiškumu, visose valstybinio ir visuomeninio gyvenimo, tame tarpe ir teisinės sistemos, srityse ėmė reikštis gyventojų abejingumas, piliečių dalyvavimas politiniame ir visuomeniniame gyvenime darėsi vis pasyvesnis. <...> Tai neišvengiamai vedė prie teisinio nihilizmo, nes visuomenė ėmė vis labiau nepasitikėti teismais, susiformavo įprotis negerbti įstatymo ar jį „apeiti“. <...> Susiformavo supratimas, jog į teisę ir teisėsaugą galima žiūrėti formaliai, o nepalankius sau įstatymus „apeiti“.

Žr. Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: Andriulis V., Čaplinskas T., Gutauskas A., Sinkevičius J., Mačernytė-Panomariovienė I., Valeckaitė V. Mokslo studija. Teisės institutas, 2004. P. 43-44 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.

pilietiškumo, aktyvumo laipsnis. Jo nebuvimas gali lemti sunkumus formuojant tarėjų korpusą, komplikuoti galimus teisėjo – tarėjo santykius, ypač turint galvoje visuomenės narių nepakankamą teisinio švietimo ir pagarbos teisei lygį. Kita vertus, turint omeny bendrą gyventojų skaičių, net ir esant pakankamai nedideliame norinčių eiti tarėjo pareigas ir atitinkančių reikalavimus piliečių procentui, tikėtina, jog jis būtų pakankamas reikiamo dydžio tarėjų korpusui suformuoti.

3. Išskirti galimas nustatytą *nepasitikėjimo teismais priešasčių šalinimo priemones*. Pažymėtina, kad šiame kontekste tarėjų institutas yra tik viena iš galimų visuomenės dalyvavimo teismų veikloje formų. Nustačius pagrindines nepasitikėjimo teismais priežastis, būtų galima plačiau tirti, ar tarėjai yra tinkamiausia priemonė šioms priežastims įveikti. Tarėjai paprastai suvokiami kaip asmenys, kartu su profesionaliais teisėjais nagrinėjantys bylas teismuose. Tačiau, atsižvelgiant į procedūrinio teisingumo reikalavimus, galima būtų manyti, kad pasitikėjimą teismais galėtų stiprinti ne tik (ar ne tiek) tiesioginis visuomenės atstovų dalyvavimas priimant teismo sprendimus, tačiau labiau sudarymas sąlygų, leidžiančių visuomenei suprasti teismo veiklą bei įsitikinti teismų darbo kokybe. Pavyzdžiui, visuomenės atstovų dalyvavimas procesuose galėtų būti be sprendimo teisės, t. y. kaip teismo proceso stebėtojų ir jo atitikties procedūrinio teisingumo reikalavimams vertintojų. Efektyvios gali būti priemonės, susijusios su platesniu alternatyvių ginčų sprendimo būdų naudojimu, aktyvesniu teismo sutaikinimo ar mediacijos instrumentų taikymu. Vertėtų svarstyti, ar tokių priemonių kompleksas nebūtų tinkamesnis pasitikėjimui teismais didinti, lyginant su tarėjų pareigybės įdiegimu, ypač atsižvelgiant į pastarajam institutui diegti reikalingas sąnaudas.

4. Sprendžiant dėl tarėjų instituto įdiegimo į Lietuvos teisinę sistemą galimybių, *tikslinga įvertinti ir kitus galimus tikslus*, kuriuos padėtų pasiekti šis institutas. Teismai vykdo teisingumą, o teisingumo jausmas yra būdingas daugumai žmonių, todėl teisėjai turėtų atsižvelgti į visuomenėje vyraujančius teisingumo sampratos kriterijus ir standartus. „Kai teisėjai pripažįsta esant teisinga tai, kas daugumai visuomenės narių atrodo neteisinga, arba kai teismų sprendimai prieštarauja sveikam protui, atsiranda teismų ir visuomenės nepasitikėjimas ir priešprieša“²². Taigi teisėjas privalo orientuotis į visuomenės daugumos pripažįstamas moralines vertybes, teisingumo pojūtį, protingumo standartą, tačiau paprastai nėra aišku ir apibrėžta, kas yra tos daugumos pripažįstamos moralinės vertybės ir ar būtinai jos gintinos vien dėl to, kad visuotinai pripažintos. „Teisės sistemos vidiniai vertybiniai ryšiai nėra pastovus dydis, susiejantis sprendimą priimantį su tam tikru vertinimu. Skirtingos normos yra gana nevienodų, dažnai besiskiriančių vertinimo pozicijų išraiškos formos“²³. Be to, nėra tikrumo, kad visuomenės narių vertybinės nuostatos sutampa ir ar sutampa visuomenės vertybinės nuostatos su teisėjo nuomone apie jas. Siekiant pašalinti tokį nesutapimą ir užtikrinti teismų priimamų sprendimų atitiktį visuomenėje vyraujančiam teisingumo suvokimui gali būti pasitelkiamas tarėjų institutas. Taigi tarėjų dalyvavimas teismų veikloje grindžiamas taip pat ir teisingumo idėja, nes bendras teisingumo suvokimas ir tikėjimas juo vienija individus į visuomenę. Naudojant tarėjų institutą tikimasi teismo procesui suteikti daugiau „sveiko proto“, teisingumo ir pan. Tarėjų pareigybės įdiegimas gali būti suvokiamas kaip tam tikra prevencinė priemonė, skirta išvengti teisėjų piktnaudžiavimo savo padėtimi ar korupcijos atveju, t. y. kaip tam tikras teisėjų darbo kontrolės įrankis. Tarėjų institutu gali būti siekiama kitų su teismų darbo tobulinimu susijusių tikslų, pavyzdžiui, palengvinti teisėjų darbą sumažinant jų krūvį, suteikiant visuomenės atstovų pagalbą apsisprendžiant ir pan. Šių ir kitų galimų tikslų išskyrimas leistų atsakyti į klausimą, ar verta įdiegti tarėjų institutą net ir tuo atveju, jei tai nebūtų lemiamas įrankis nepasitikėjimui teismais mažinti.

²² Mikelėnas V. Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento // Jurisprudencija. 2009, Nr. 2 (116). P. 88.

²³ Alexy R. Teisinio argumentavimo teorija. Mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija. Vilnius, 2005. P. 29.

II tyrimo etapas: Tinkamiausio tarėjų instituto modelio paieškos

Atsižvelgiant į pirmojo tyrimo etapo metu gautus rezultatus, vystant tyrimą tikslinga nustatyti Lietuvos visuomenei ir teisinei sistemai optimaliausią ir tinkamiausią tarėjų instituto modelį. Tokį formuluojant reikėtų analizuoti šiuos svarbiausius klausimus:

1. Kitose valstybėse *egzistuojantys tarėjų ir prisiekusiųjų institutų modeliai*. Pirmiausia tikslinga šiuo aspektu tirti Vakarų teisės tradicijos, kuriai priskiriama ir Lietuva, valstybių patirtį ir praktiką. Mokslinėje literatūroje išskiriami bent penki pagrindiniai neprofesionalių teisėjų dalyvavimo teisiniame procese modeliai Europoje: kontinentinis prisiekusiųjų modelis, vokiškas bendradarbiavimo teisme modelis, prancūziškas bendradarbiavimo teisme modelis, ekspertinių vertintojų bendradarbiavimo modelis ir „grynasis“ tarėjų modelis.²⁴ Juos aprašant ir nagrinėjant turėtų būti ypatingai gilinamasi į tai, kaip jie priklauso nuo visuomenės ypatumų bei tradicijų, į ką atsižvelgiama pasirenkant konkretų modelį.

2. *Lietuvos sąlygomis optimalaus tarėjų instituto modelio formulavimas*. Konstruojant tokį modelį tirtini tokie aspektai:

2.1. *Lietuvoje esančių sąlygų ypatumai*: panašumai ir skirtumai, lyginant su kitomis Vakarų teisės tradicijos valstybėmis. Nustatyti, kokia apimtimi tam tikri reikšmingos tradicijos aspektai yra įsitvirtinę Lietuvoje, taip pat nagrinėtini Lietuvos visuomenės ir teisinės sistemos ypatumai bei išskirtinumas. Pasitelkiant sociologinius tyrimo metodus, analizuotini visuomenės ir teisininkų bendrijos, ypač teisėjų, lūkesčiai dėl tarėjų instituto modelio.

2.2. *Bylų kategorijos, kurias nagrinėjant tikslingas tarėjų dalyvavimas*. Užsienio valstybių praktikoje „tarėjų dalyvavimas labiau orientuotas į specializuotus teismus – darbo (Vokietija, Austrija, Švedija, Didžioji Britanija, Suomija, Liuksemburgas), nepilnamečių (Vokietija, Prancūzija, Italija, Egiptas), administracinių bylų nagrinėjimui (Vokietija, Norvegija, Švedija).“²⁵ Svarstyti galimybė dalyvaujant tarėjams nagrinėti bylas, susijusias su viešojo intereso gynimu arba tokias, kuriose svarbu nustatyti viešąją nuomonę tam tikru klausimu, pavyzdžiui, dėl šmeižto, prekės ženklo panašumo ar pan.

2.3. *Visuomenės atstovų dalyvavimo teismų veikloje forma*. Nagrinėtina, ar Lietuvos sąlygomis tinkamiausi stebėtojai be sprendimo teisės, ar tarėjai, kartu su profesionaliu teisėju nagrinėjantys bylas; prisiekusieji ar pan. Pažymėtina, kad viešojoje erdvėje vykstančiose diskusijose išryškėja, jog visuomenė netiksliai suvokia šių institutų skirtumus, tapatina tarėjus ir prisiekusiuosius. Ieškant optimalaus visuomenės dalyvavimo modelio tai turi būti įvertinama.

2.4. *Optimalus tarėjų skaičius ir tarėjų / teisėjų skaičiaus santykis* teisiniame procese.

2.5. *Tarėjų atrankos sistema ir priskyrimo konkrečioms byloms tvarka*. Tarėjų atrankos sistemos paprastai priklauso nuo valstybėje susiklosčiusios tradicijos. Tarėjai gali būti renkami tam tikroje vietos bendruomenėje arba tiesiogiai komunose pagal politinį priklausomumą²⁶; gali būti taikoma kelių pakopų atrankos sistema, kai sudaromi specialūs sąrašai, iš kurių specialus komitetas atranka kandidatus, o iš šių atrinktų asmenų sąrašo teisėjas burtais išrenka teisme dirbsiančius piliečius

²⁴ Jackson D. J., Kovalev P. N. Lay adjudication and human rights in Europe. Columbia journal of European law. Vol. 13, 2006. P. 95-99.

²⁵ Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: Andriulis V., Čaplinskas T., Gutauskas A., Sinkevičius J., Mačernytė-Panomariovienė I., Valeckaitė V. Mokslo studija. Teisės institutas, 2004[interaktyvus]. P. 17. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>; Van Hiel S. Lay judges in labour courts. Assistant, University of Ghent, Social Law Department, Law Faculty, Universiteitstraat 4, 9000 Gent. Working Paper. Annual Legal Research Network Conference, 2010.

²⁶ Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: Andriulis V., Čaplinskas T., Gutauskas A., Sinkevičius J., Mačernytė-Panomariovienė I., Valeckaitė V. Mokslo studija. Teisės institutas, 2004[interaktyvus]. P. 9. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.

(Vokietija)²⁷; tam tikrų kategorijų bylose tarėjus gali skirti tos srities ministras, iš pateikto sąrašo²⁸; tarėjus gali skirti Vyriausybė ar interesų grupės, pavyzdžiui, darbo ginčų teismuose – profsąjungos, darbdavių asociacijos; socialinės apsaugos teismuose – atitinkamos organizacijos, asociacijos – medicinos darbuotojų, socialinių paslaugų tarnautojų, pacientų ir kt. Lietuvos kontekste ypatingai reikšminga prieš pasirenkant konkrečią tarėjų atrankos sistemą įvertinti realią padėtį ir visuomeninių grupių pajėgumą deleguoti atstovus dirbti tarėjais. Ar Lietuvoje veikiančios darbdavių ir darbuotojų, pacientų, vartotojų ir pan. interesus atstovaujančios organizacijos būtų pajėgios kokybiškai atstovauti platiems visuomenės sluoksniams, ar yra organizacijos, galinčios teisėtai ir pagrįstai atstovauti tam tikros srities specialistams? Kokia vietos bendruomenių padėtis ir ar pakankamas jų susitelkimo laipsnis, leidžiantis kokybiškai atrinkti tarėjus, kuriais paskui pasitikėtų visa bendruomenė? Su tarėjų skyrimo tvarka susijęs ir tarėjų kvietimo sistemos nustatymo klausimas: ar jie kviečiami iš eilės pagal sąrašą tam tikram terminui, ar atsižvelgiant į bylos specifiką, tarėjo profesiją ir pan.

Atskiro tyrimo reikalauja galimybė nagrinėjant tam tikras specifines, profesinių žinių reikalaujančias bylas tarėjais skirti tos srities specialistus profesionalus. Užsienio valstybėse tokia praktika gan dažna. Pavyzdžiui, Norvegijoje teismo pirmininkas savo nuožiūra arba šalių prašymu kaip asocijuotą teisėją (tarėją) gali pakviesti komercijos, pramonės ar statybų srities ekspertą; Prancūzijoje įtvirtinta specializuotų tarėjų pakvietimo sistema – vaikų teismui pirmininkauja profesionalus teisėjas (nepilnamečių bylų teisėjas), kuriam padeda du tarėjai, teisingumo ministro įsakymu skiriami iš asmenų, besidominčių vaikų problemomis; Italijoje, nagrinėjant nepilnamečių bylas, nepilnamečių reikalų teismas sudaromas iš dviejų magistrų ir dviejų tarėjų, išrinktų iš biologijos, psichologijos arba pedagogikos ekspertų.²⁹

2.6. *Tarėjų atrankos kriterijai ir kandidatams keliami reikalavimai.* Įvairiose valstybėse tarėjams keliamų reikalavimų sąrašas skiriasi, tačiau pagrindiniai kriterijai paprastai yra darbo patirtis tam tikroje srityje, dalyvavimas tam tikroje veikloje (pavyzdžiui, buvimas aktyviu darbuotoju ar darbdaviu atstovu), amžius, nepriekaištingos reputacijos reikalavimas, nešališkumo reikalavimas ir pan. Atskiro dėmesio ir tyrimo reikalauja teisinės tarėjo kompetencijos klausimas, nes tarėjų institutui įvesti ir efektyviai įgyvendinti būtina tam tikra bazinė teisinė kompetencija. Keltinas klausimas, ar Lietuvoje ji pakankama, ar yra mechanizmas ją ugdyti. Taigi iš karto kompleksiskai turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl teisinių žinių bei įgūdžių formavimo, mokymo poreikio būsimiems tarėjams.

2.7. *Tarėjų įgaliojimų teismo procese apimtis:* ar jie turi balso teisę priimant teismo sprendimą; ar jų balsas yra privalomas ar patariamasis; ar teisėjo ir tarėjų įtaka priimant sprendimus vienoda; kokius klausimus sprendžia teisėjai ir tarėjai – ar tik fakto ar ir teisės, ar yra pasiskirstymas. Pažymėtina, kad praktikoje egzistuoja įvairūs modeliai, taip pat ir tokie, kai teisėjų ir tarėjų balsai nėra vienodos vertės. Pavyzdžiui, Švedijoje nagrinėjant spaudos įstatymo pažeidimus, dalyvauja etatinis teisėjas ir septyni tarėjai, tačiau tarėjų kolegija turi tik vieną balsą, todėl, kad įgytų persvarą prieš teisėją, jie turi laikytis vieningos nuomonės. Suomijoje nesutampant teisėjo ir tarėjų nuomonėms, sprendimas priimamas atsižvelgiant į visų tarėjų poziciją (jei jie vieningi), bet jei bent vienas tarėjas palaiko teisėjo poziciją, tai teismo sprendimas priimamas būtent toks (teisėjo ir vieno tarėjo)³⁰.

2.8. *Atlyginimo tarėjams klausimai:* ar už dalyvavimą teisminiame procese turėtų būti tarėjams mokamas atlyginimas, kokio dydžio, ar jo dydis sietinas su teisėjo darbo užmokesčio dydžiu? Kaip turėtų būti atlyginamos išlaidos darbdaviui, kai jo darbuotojas pašaukiamas būti tarėju? Kitas svarbus

²⁷ Goda G. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Mokomoji priemonė. V., 1997.

²⁸ Darbo byloms nagrinėti specializuotų teismų įsteigimo Lietuvoje galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. V., 2003. P. 43-45.

²⁹ Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: V. Andriulis, T. Čaplinskas, A. Gutauskas, J. Sinkevičius, I. Mačernytė-Panomariovienė, V. Valeckaitė. Mokslo studija. Teisės institutas, 2004 [interaktyvus]. P. 8-9. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.

³⁰ Ten pat. P. 8-11.

šios grupės klausimas – tarėjų motyvavimo ir skatinimo sistema tuo atveju, jei tarėjui nėra mokamas atlyginimas už tarėjo pareigų ėjimą, o tik padengiamos dalyvavimo teismo posėdžiuose išlaidos.

2.9. *Galimybė atsisakyti būti tarėju ir tarėjų nušalinimo tvarka.* Šiame kontekste būtina skirti ypatingą dėmesį Lietuvos kaip mažos valstybės specifikai iširti, taip pat priemonėms, apsaugančioms tarėjus nuo neleistinų poveikių, nustatyti.

2.10. *Būtinybė išlaikyti visuomenės dalyvavimo teismų veikloje ir individo teisių apsaugos balansą.* Pernelyg didelis teismo veiklos atvirumas visuomenei, teisės gauti informaciją ir teisės į tinkamą teismo procesą priešpriešinimas kelia pavojų ne tik teismo nepriklausomumui, bet ir žmogaus teisių apsaugai. Be to, būtina atsižvelgti į tarėjų instituto įdiegimo poveikį bylų nagrinėjimo terminams.

III tyrimo etapas:

Konstituciniai klausimai, susiję su pasirinkto modelio (-ių) įgyvendinimu

Vertinant pasirinkto Lietuvos visuomenės poreikius geriausiai atitinkančio modelio įgyvendinimo galimybes arba siekiant pasirinkti vieną iš kelių galimų tinkamų tarėjų instituto modelių, tikslinga išnagrinėti ar reikalingos (ir kokios) *Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisos* konkrečiam tarėjų instituto modeliui įgyvendinti. Konstitucijoje nėra įtvirtinta galimybė teismų veikloje dalyvauti tarėjams, todėl, siekiant įtvirtinti šį institutą Lietuvos Respublikos teismų sistemoje, gali prireikti ne tik įstatymų bei lydymųjų teisės aktų, tačiau ir Konstitucijos pataisos. Kita vertus, pasirinkus kitokią visuomenės atstovų dalyvavimo teismo veikloje būdą, pavyzdžiui, stebėtojų be sprendžiamojo balso teisės dalyvavimą, tokios pataisos gali ir neprireikti.

Literatūra

1. *Alexy R.* Teisinio argumentavimo teorija. Mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija. Vilnius, 2005.
2. *Ambrasaitė G.* Teisėjų nepriklausomumas ir visuomenės pasitikėjimas teismu // *Justitia*, 2000, Nr. 6.
3. *Andriulis V.* Dėl prisiekusiųjų teismo Lietuvoje poreikio // *Justitia*, 1999, Nr. 2.
4. *Balsytė L. E.* Jarašiūnas – dar vienas tarėjų instituto ruporas. 2010 liepos 3d. 15min.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/ejarasiunas-dar-vienas-tareju-instituto-ruporas-56-105908>
5. *Bilotaitė A.* Ar Lietuva subrendo prisiekusiųjų teismui? 2012 m. rugsėjo 25 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/archive/abilotaite-ar-lietuva-subrendo-prisiekusiuju-teismui.d?id=59577611>
6. BNS. Prezidentė sukritikavo TM parengtus siūlymus. 2011 m. spalio 20 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/prezidente-sukritikavo-tm-parengtus-siulymus.d?id=50898079>
7. *Burda R.* Ar teisininkai pasirengę tarėjų institutui? 2012 m. rugsėjo 20 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/rburda-ar-teisininkai-pasirenge-tareju-institutui.d?id=59546185>
8. Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių. Autoriai: *V. Andriulis, T. Čaplinskas, A. Gutauskas, J. Sinkevičius, I. Mačernytė-Panomariovienė, V. Valeckaitė.* Mokslo studija. Teisės institutas, 2004. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.
9. Flash Eurobarometer 385. Justice in the EU. Report, November 2013 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_385_en.pdf.

10. Darbo byloms nagrinėti specializuotų teismų įsteigimo Lietuvoje galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. V., 2003.
11. Goda G. Prisieusiųjų teismo įsteigimo Lietuvoje galimybės // Justitia, 1999, Nr. 2.
12. Goda G. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Mokomoji priemonė. V., 1997.
13. Jackson D. J. Kovalev P. N. Lay adjudication and human rights in Europe. Columbia journal of European law. Vol. 13, 2006.
14. Jovaišas K. Visuomeniniai tarėjai – teismų ateitis ar praeitis? 2012 m. rugsėjo 17 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/kjovaisas-visuomeniniai-tarejai-teismu-ateitis-ar-praeitis.d?id=59525882>.
15. Kūris E. Apie (ne)pagarbą teisei. Notariatas. Nr. 13 / 2012.
16. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos. Valstybės žinios, 2012 m. gruodžio 20 d., Nr. 149-7630.
17. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu „Vilmorus“ 2011 m. spalio 7-17 d. atlikta apklausa (žr. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III1 dalimi įstatymo projekto Nr. 12-1007-01 aiškinamąjį raštą).
18. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos užsakymu visuomenės nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ 2014 m. atlikta apklausa (žr. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2055>).
19. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III¹ dalimi įstatymo projektas Nr. 12-1007-01. 2012m. kovo 28 d. Parengė - Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija.
20. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo preambulės pakeitimo ir įstatymo papildymo III¹ dalimi įstatymo projekto Nr. 12-1007-01 aiškinamasis raštas.
21. Mikėlnas V. Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento // Jurisprudencija. 2009, Nr. 2 (116).
22. Naujienų portalo DELFI užsakymu viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ 2012 m. liepos 20-29 d. atlikta apklausa (žr. Sinkevičius D. Trečdalis žmonių norėtų, kad teisėjai „neužsisėdėtų“ viename teisme. 2012 m. rugsėjo 11 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/trecdalis-zmoniu-noretu-kad-teisejai-neuzsisedetu-viename-teisme.d?id=59467811>).
23. Prezidentė tikisi, kad kitais metais bus kuriamas tarėjų institutas teismuose. ELTA ir lrytas.lt inf. 2012 m. birželio 26 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/-13406955221338694758-prezident%C4%97-tikisi-kad-kitais-metais-bus-kuriamas-tar%C4%97j%C5%B3-institutas-teismuose.htm>.
24. Sakalas A. Kodėl nepasitikime teismais? // Lietuvos žinios, 1998 m. gruodžio 8 d.
25. Sinkevičius D. Trečdalis žmonių norėtų, kad teisėjai „neužsisėdėtų“ viename teisme. 2012 m. rugsėjo 11 d. Naujienų portalas delfi.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/law/trecdalis-zmoniu-noretu-kad-teisejai-neuzsisedetu-viename-teisme.d?id=59467811>
26. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Lietuvos Teisės instituto mokslo taikomasis tyrimas, Vilnius, 2002.
27. Šindeikis A. Ar tarėjai padidins pasitikėjimą teismais? 2011 m. spalio 21 d. Žurnalas „Veidas“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/ar-tarejai-padidins-pasitikejima-teismais>.
28. Tamašauskienė R. Bylų nagrinėjime tarėjai dažnai neaktyvūs. Teismams ir apie teismus, teismai.lt. 2012 m. gruodis Nr. 4 (8) ISSN 2029-730 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teismai.lt/dokumentai/TEISMAI.LT%20Nr.%204.pdf>.
29. Teismų nepriklausomumas stojant į Europos Sąjungą, Vilnius, 2001.
30. Valickas G., Justickis V. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių tyrimas. Vilnius, 2004.
31. Van Hiel S. Lay judges in labour courts. Assistant, University of Ghent, Social Law Department, Law Faculty, Universiteitstraat 4, 9000 Gent. Working Paper Annual Legal Research Network Conference 2010.

32. Vyšniauskienė L. Visuomenės tarėjai teismuose – teisingumo garantas? 2013 m. vasario 17 d. Naujienų portalas alfa.lt [interaktyvus]. Prieiga per internetą:
http://www.alfa.lt/straipsnis/15080666/Visuomenes.tarejai.teismuose..teisingumo.garantas.=2013-02-17_13-33/#.U4e7WvL_vrE.

Mokslinė išvada (atsakant į 2014-08-11 raštą Nr. (1.11) 7R-5443) pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai 2014-10-09 raštu Nr. 2R-306-(1.9).

II.

Rūta Latvelė

DĖL GALIMYBIŲ ATSIŠAKYTI TEISMŲ FUNKCIJOS TVIRTINTI PAREIŠKIMUS, KURIAIS PRAŠOMA VAIKO TĖVŲ ĮRAŠYTI VYRĄ, PRIPAŽIŠTANTĮ SAVE VAIKO TĖVŲ

Vaiko ir jo tėvų tarpusavio teisės ir pareigos grindžiamos įstatymų nustatyta tvarka patvirtinta vaiko kilmė (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 3.137–3.140 straipsniai). Atsižvelgiant į vaiko ir tėvų tarpusavio teisių ir pareigų turinį, šių santykių svarbą, esminę įtaką vaiko psichologinei, socialinei raidai, ekonominėms jo gyvenimo sąlygoms, akivaizdu, kad vaiko kilmės juridinio fakto nustatymas turi ilgalaikes pasekmes tiek vaiko, tiek jo tėvais laikomų asmenų gyvenime. Dėl to tinkamai nustatyti vaiko kilmę ypač svarbu. Vaiko kilmės nustatymo klausimas įgauna naują aktualumą kintant šeimos sampratai, menkstant santuokos instituto autoritetui ir vis didėjant nesusituokusiems tėvams gimstančių vaikų skaičiui.

Kita vertus, turint galvoje vis didėjantį teismų darbo krūvį ir atsižvelgiant į juridinio gimimo fakto nustatymo proceso specifiką, svarstyta, kada šiame procese tikslinga dalyvauti teismui, o kada šį faktą galima nustatyti administracine tvarka, nepakenkiant tikslui tinkamai, tiksliai bei operatyviai nustatyti vaiko kilmę. Vienas iš labiausiai tikėtinų atvejų, kada gali būti tikslinga atsisakyti teismo dalyvavimo – tai teismo funkcijos tvirtinti pareiškimus, kuriais prašoma vaiko tėvų įrašyti save vaiko tėvų pripažįstantį vyrą, atsisakymas. Siekiant iširti šią galimybę, remiantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2014 m. balandžio 28 d. įsakymu Nr. 1R-144 patvirtintu Teismams nebūdingų funkcijų peržiūros įgyvendinimo priemonių planu, jame nurodyta 5 priemone (atsisakyti teismų funkcijos tvirtinti pareiškimus, kuriais prašoma vaiko tėvų įrašyti vyrą, pripažįstantį save vaiko tėvų), pirmiausia būtina aptarti įstatyme įtvirtintų vaiko kilmės iš tėvo nustatymo būdų sistemą, šių būdų tarpusavio santykį, tėvystės pripažinimo instituto vietą šioje sistemoje bei taikymo praktikoje specifiką.

1. Vaiko kilmės iš tėvo nustatymo būdai

Vaiko kilmės iš tėvo nustatymo tvarka priklauso nuo dviejų aplinkybių, t. y. nuo to, vaikas gimė susituokusiai ar nesusituokusiai motinai, ir nuo to, vyras pripažįsta save vaiko tėvu ar tėvystę ginčija. Šios aplinkybės lemia, kokia tvarka – administracine ar teismo – nustatomas vaiko kilmės iš tėvo juridinis faktas, kokia teise – ypatingą ar ginčo – klausimas bus nagrinėjamas teisme. Galima išskirti, kad vaiko kilmė iš tėvo nustatoma trim būdais:

1. Taikant tėvystės prezumpciją (CK 3.140 straipsnio 1–3 dalys);
2. Tais atvejais, kai tėvystės prezumpcija netaikoma (CK 3.140 straipsnio 4 dalis):
 - 2.1. Taikant tėvystės pripažinimo institutą (CK 3.141–3.145 straipsniai, 3.140 straipsnio 5 dalis);

2.2. Taikant tėvystės nustatymo institutą (CK 3.146–3.148 straipsniai).

Atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, vaiko kilmės iš tėvo nustatymo būdas lemia teismo dalyvavimo šiame procese apimtį bei pobūdį, tikslinga trumpai aptarti šiuos būdus.

1. Įstatyme įtvirtinta *tėvystės prezumpcija* galioja dviem atvejais: 1) jei vaikas gimė susituokusiai motinai, nepriklausomai nuo to, kiek laiko iki vaiko gimimo buvo įregistruota santuoka (CK 3.140 straipsnio 1, 3 dalys); 2) jei vaikas gimė nepraėjus trims šimtams dienų po vaiko motinos santuokos nutraukimo, santuokos pripažinimo negaliojančia, gyvenimo skyrium nustatymo ar vaiko motinos sutuoktinio mirties (CK 3.140 straipsnio 2 dalis). Šiais atvejais vaiko tėvu laikomas jo motinos sutuoktinis (ar buvęs sutuoktinis, kai nuo santuokos pabaigos nepraėjo trys šimtai dienų). Galiojant tėvystės prezumpcijai, vaiko kilmė iš tėvo patvirtinama administracine tvarka kreipusis tiesiogiai į civilinės metrikacijos skyrių. Kaip ir kiekviena teisinė prezumpcija, tėvystės prezumpcija gali būti paneigiama, t. y. jeigu manoma, kad vaiko kilmės nustatymas pagal prezumpciją neatitinka tikrosios (biologinės) vaiko kilmės iš tėvo, vaiko gimimo liudijime nurodyti duomenys gali būti nuginkijami CK 3.149–3.153 straipsnių nustatyta tvarka. Atsižvelgiant į civilinės būklės aktų teisingumo prezumpciją bei į tai, kad tėvystės nuginkijimo institutas taikomas tais atvejais, kai dėl tėvystės fakto kyla ginčas, duomenis gimimo įrašė apie vaiko tėvą leidžiama nugincyti tik teismo tvarka, o byla šiais atvejais nagrinėjama ginčo (ieškinio) teisenos tvarka.

2. Tais atvejais, kai vaiką pagimdo nesusituokusi motina arba nuo ankstesnės motinos santuokos pabaigos iki vaiko gimimo praėjo daugiau kaip trys šimtai dienų, tėvystės prezumpcija netaikoma ir vaiko gimimo įrašė jo tėvas nenurodomas (CK 3.292 straipsnio 2 dalis). Esant tokiai situacijai, kaip minėta, tėvystė gali būti nustatoma dviem būdais: 2.1) vaiko tėvui pripažinus tėvystę CK 3.141–3.145 straipsniuose arba CK 3.140 straipsnio 5 dalyje nustatyta tvarka; 2.2) nustačius tėvystę teismo sprendimu pagal CK 3.146–3.148 straipsniuose įtvirtintas taisykles (CK 3.140 straipsnio 4 dalis). Kuris iš šių dviejų būdų bus taikomas priklauso nuo to, ar yra kilęs ginčas dėl vaiko kilmės iš tėvo, t. y. vyras pripažįsta save esant vaiko tėvu ar ne, su tuo sutinka kiti asmenys ar ne.

Tėvystės pripažinimo institutas taikomas tais atvejais, kai tėvystės prezumpcija netaikoma, nes vaikas gimsta jo motinai nesant santuokoje, vyras pripažįsta savo tėvystę ir dėl to nėra vaiko motinos bei tėvu save pripažįstančio vyro ginčo. Pagal CK 3.141 straipsnio 1 dalį, kai vaiko gimimo įrašė nėra duomenų apie tėvą, tėvystė gali būti pripažįstama tik asmens, laikančio save vaiko tėvu, pareiškimu. Tėvystės pripažinimas gali vykti administracine arba teismo tvarka. Atsižvelgiant į tai, kad, kaip jau buvo minėta, tėvystės pripažinimo instituto taikymas galimas tik nesant vaiko tėvų ginčo dėl tėvystės fakto, svarstyтина, ar šios kategorijos bylose teismo procesas tikslingas visais įstatyme įtvirtintais atvejais ir negalėtų būti keičiamas administracine pripažinimo tvarka. Siekiant atsakyti į šį klausimą, būtina detaliau nagrinėti tėvystės pripažinimo teisinį reglamentavimą (plačiau žr. 3 skirsnį).

Tėvystės nustatymo institutas taikomas tais atvejais, kai dėl tėvystės yra kilęs ginčas (CK 3.146 straipsnio 1 dalis). Pirma, tėvystė nustatoma vaiko tėvui vengiant ją pripažinti, t. y. kai motinos nurodomas vaiko tėvas savo tėvystės nepripažįsta. Antra, tėvystės nustatymo institutas taikomas ir tokiais atvejais, kai vaiko tėvas savo tėvystės neneigia, tačiau negali jos įregistruoti naudodamasis tėvystės pripažinimo institutu dėl kilusio ginčo, pavyzdžiui, su tuo nesutinka vaiko motina ar vaiko tėvu vaiko gimimo įrašė yra nurodytas konkretus kitas asmuo, arba kai taikoma tėvystės prezumpcija pagal įstatymą. Tokiais atvejais tėvystės nustatymas galimas tik iš pradžių nuginkijus vaiko gimimo įrašė nurodyto asmens tėvystę arba paneigus vaiko motinos sutuoktinio tėvystės prezumpciją (CK 3.146 straipsnio 2 dalis). Atsižvelgiant į tai, kad šiuo atveju tėvystė yra ginčijama arba vaiko gimimo įrašė nurodytas kitas tėvas, tėvystė nustatoma teismo tvarka pareiškus ieškinį dėl tėvystės nustatymo ir bylą nagrinėjant ieškinio teiseną (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 387–393 straipsniai).

2. Tėvystės pripažinimo teisinis reguliavimas

Tėvystės pripažinimo sąlygas ir tvarką nustato CK 3.141–3.145 straipsniai. Pagal bendrąją CK 3.142 straipsnyje įtvirtintą taisyklę tėvystė pripažįstama administracine tvarka: vaiko motina ir asmuo, pripažįstantis save vaiko tėvu, civilinės metrikacijos įstaigai paduoda bendrą notaro patvirtintą pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo. Notaro patvirtintas pareiškimas paduodamas civilinės metrikacijos skyriui, registravusiam vaiko gimimą, ir juo remiantis vaiko gimimo įrašė nurodomi vaiko tėvo duomenys (CK 3.313 straipsnio 1 dalis).

Administracine tvarka pripažinti tėvystę galima esant kelioms sąlygoms:

- 1) negaliojant tėvystės prezumpcijai (CK 3.140 straipsnio 4 dalis) arba ją nuginkijus (CK 3.141 straipsnio 2 dalis);
- 2) civilinės metrikacijos įstaigoje vaiko gimimo įrašė nesant duomenų apie vaiko tėvą (CK 3.141 straipsnio 1 dalis);
- 3) nesant ginčo dėl vaiko kilmės iš tėvo, t. y. vyrui pripažįstant savo tėvystę, o vaiko motinai tam neprieštaraujant (CK 3.142 straipsnio 1 dalis).

Tam tikrais atvejais pripažįstant tėvystę gali būti reikalaujama kitų susijusių asmenų sutikimo. Pirma, dėl psichologinių priežasčių vaikas tėvu ar motina gali laikyti kitą asmenį, kuris nėra jo biologinis tėvas ar motina, todėl, jei vaikas, kurio tėvu save laiko pareiškimą paduodantis asmuo, yra sulaukęs dešimt metų, tėvystės pripažinimui būtinas vaiko rašytinis sutikimas (CK 3.142 straipsnio 2 dalis). Antra, tais atvejais, kai tėvystę pripažįstantis asmuo yra nepilnametis, būtinas jo tėvų (globėjų, rūpintojų) rašytinis sutikimas (CK 3.142 straipsnio 3 dalis). Nurodytiems asmenims sutinkant su tėvystės pripažinimu, tėvystės faktas įrašomas administracine tvarka.

Išimtiniais CK 3.144 straipsnio 1 dalyje nustatytais ir Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2008 m. liepos 22 d. įsakymu Nr. 1R-294 patvirtintų Civilinės metrikacijos taisyklių 47 punkte nurodytais atvejais pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo tvirtina ne notaras, o teismas:

- 1) Jei vaiko motina mirusi, pripažinta neveiksnia ar dėl kitų priežasčių negali kartu su vaiko tėvu paduoti pareiškimo pripažinti tėvystę. Šiuo atveju ginčo dėl tėvystės nėra, tačiau asmens pateikto tėvystės pripažinimo dėl tam tikrų aplinkybių (mirties, neveiknumo ar pan.) negali patvirtinti vaiko motina. Nagrinėdamas vien vyro pateiktą pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo, teismas turi iš vaiko tėvu save laikančio vyro pareikalauti tėvystę patvirtinančių įrodymų (CK 3.144 straipsnio 2 dalis). Jei pateikti įrodymai prieštaringi, klausimas dėl tėvystės nustatymo perduodamas nagrinėti ieškinio tvarka (CK 3.145 straipsnio 3 dalis).
- 2) Jei tėvystės pripažinti nesutinka nepilnamečio ar ribotai veiksnaus asmens, laikančio save vaiko tėvu, tėvai ar globėjai (rūpintojai) (CK 3.142 straipsnio 3 dalis). Šiais atvejais tėvystę pripažįstančiam asmeniui leidimą tėvystei pripažinti gali duoti teismas. Tai situacija, kai dėl tėvystę pripažįstančio asmens pažeidžiamumo į procesą įtraukiamas teismas. Atsižvelgiant į tai, kad tokiais atvejais dėl tėvystės pripažinimo kyla ginčas, nes pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo ginčija nepilnamečio, ribotai veiksnaus vyro, laikančio save vaiko tėvu, tėvai ar globėjai (rūpintojai), pareiškimas perduodamas nagrinėti ieškinio teiseną tėvystei nustatyti (CK 3.145 straipsnio 3 dalis).
- 3) Jei raštiškai sutikimo dėl tėvystės pripažinimo nepatvirtina vaikas, kuriam yra suėję dešimt metų (CK 3.142 straipsnio 2 dalis, 3.144 straipsnio 1 dalis). Tokiu atveju pareiškimas dėl tėvystės pripažinimo gali būti pagrindas tėvystei registruoti, jei šį pareiškimą patvirtina teismas. Jei dėl tėvystės pripažinimo nesutinka pilnametis vaikas, tėvystė negali būti pripažinta ir tėvystės pripažinimo pareiškimas negali būti registruojamas nei notaro, nei teismo, todėl asmuo,

laikantis save tėvu, turi pareikšti ieškinį dėl tėvystės nustatymo ir ginčas sprendžiamas ieškinio tvarka (CK 3.144 straipsnio 3 dalis).

Taigi teismas pareiškimus dėl tėvystės pripažinimo supaprastinto proceso tvarka nagrinėja tais atvejais, kai asmuo pripažįsta save vaiko tėvu, dėl tėvystės fakto nėra vaiko tėvų ginčo, tačiau sprendžiamas klausimas, ar galima patvirtinti pareiškimą be motinos ar asmenų, kurių sutikimas pagal įstatymą taip pat reikalingas, rašytinio sutikimo (CK 3.144 straipsnio 1 dalis). Taip pat teismas dalyvauja tvirtinant asmens tėvystės pripažinimo pareiškimą, kai:

- 4) Kai biologinis tėvas miršta pradėjęs, bet nespėjęs tinkamai įforminti tėvystės pripažinimo, teismo tvarka gali būti nustatytas juridinę reikšmę turintis faktas – tėvystės pripažinimo faktas (CPK 444 straipsnio 2 dalies 9 punktas).¹ Tačiau jeigu vaiko tėvas yra miręs, įstatyme nurodyti asmenys turi teisę kreiptis į teismą dėl tėvystės nustatymo ir jų pareiškimas teisme nagrinėjamas vadovaujantis CK X skyriaus trečiojo skirsnio nuostatomis², t. y. taikant tėvystės nustatymo taisykles.
- 5) Kai tėvystė pripažįstama pasinaudojant CK 3.140 straipsnio 5 dalyje nustatyta galimybe paneigti tėvystės prezumpciją bendru trijų asmenų pareiškimu tuo atveju, kai vaikas gimsta išsituokusiai motinai po santuokos pabaigos nepraėjus trims šimtams dienų. Tokiu atveju vaiko motina, jos buvęs sutuoktinis ir vyras, pripažįstantis save gimusio vaiko tėvu, turi teisę paduoti teismui bendrą pareiškimą, prašydami vaiko tėvu įrašyti vyrą, pripažįstantį save vaiko tėvu³. Ši nuostata yra išimtis iš bendros CK 3.141 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos taisyklės, jog tais atvejais, kai taikoma tėvystės prezumpcija, tėvystę galima pripažinti tik teismo tvarka nuginčijus pagal šią prezumpciją įregistruotą vaiko kilmę iš tėvo. Nagrinėdamas tokį pareiškimą teismas nereikalauja tėvystės įrodymų, tačiau turi patikrinti, ar prašymą asmenys yra padavę laisva valia, ar supranta teisinius tokio prašymo patvirtinimo padarinius, t. y. kad buvęs vaiko motinos sutuoktinis nebus laikomas vaiko tėvu, o vyras, pripažįstantis save vaiko tėvu, bus nurodytas vaiko gimimo įrašė kaip tėvas ir turės visas su tuo susijusias teises ir pareigas bei galės nuginčyti įrašą tik įrodęs nesąs biologinis vaiko tėvas CK 3.150 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka.⁴ Pažymėtina, kad ši vaiko kilmės iš tėvo nustatymo tvarka negali būti taikoma, kai vaikas yra gimęs santuokoje, tačiau vaiko tėvu save pripažįsta kitas vyras, o ne vaiko motinos sutuoktinis. Tokiais atvejais vaiko kilmė iš tėvo nustatoma pagal tėvystės prezumpciją, o vaiko motinos sutuoktinio tėvystė gali būti nuginčijama CK 3.149–3.153 straipsniuose nustatyta tvarka.

Taigi tėvystės pripažinimo institutas taikomas nesant vaiko motinos ir tėvo ginčo dėl tėvystės. Pagal bendrą taisyklę, tokiu atveju tėvystės pripažinimo pareiškimą tvirtina notaras, o įstatymo nustatytais išimtiniais pirmiau aptartais atvejais – teismas. Nesant ginčo dėl tėvystės, pareiškimas nagrinėjamas supaprastinto proceso tvarka (CPK 579–582 straipsniai), o kilus ginčui taikomas tėvystės nustatymo institutas ir byla nagrinėjama ieškinio teise (CPK 387 straipsnis).

3. Esama praktinė situacija teismuose nagrinėjant bylas dėl tėvystės pripažinimo

Nacionalinės teismų administracijos duomenimis, Lietuvoje pirmosios instancijos teismuose ypatingą teisena 2006 m. išnagrinėtos 23 civilinės bylos dėl tėvystės pripažinimo, 2007 m. – 53 bylos, 2008 m. – 53 bylos, 2009 m. – 26 bylos, 2010 m. – 37 bylos, 2011 m. – 42 bylos, 2012 m. – 34 bylos, 2013 m. – 24

¹ Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009. P. 320.

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-696.

³ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2008 m. liepos 22 d. įsakymu Nr. 1R-294 patvirtintų Civilinės metrikacijos taisyklių 48 punktas.

⁴ Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. vasario 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2S-593-603/2012.

bylos, o nuo 2014 m. sausio 1 d. iki 2014 m. rugpjūčio 12 d. išnagrinėtos 27 civilinės bylos dėl tėvystės pripažinimo. Mokslinėje literatūroje pateikiami kiek kitokie statistiniai duomenys, pavyzdžiui, jog 2005 m. Lietuvos teismai išnagrinėjo 126, 2006 m. – 84, 2007 m. – 113 tėvystės pripažinimo bylų.⁵ Vertinant statistinius duomenis reikėtų nepamiršti, kad dalis su vaiko kilmės iš tėvo nustatymu pripažįstant tėvystę susijusių klausimų gali būti nagrinėjama kitokiai bylų kategorijai priskiriamose bylose, pavyzdžiui, bylose dėl teismo leidimų išdavimo. Manytina, kad dėl tokių atvejų galima pateikiamos teismų statistikos neatitiktis, tačiau šie netikslumai nėra esminiai ir leidžia vertinti situaciją. Apibendrinant galima pastebėti, kad nors tėvystės pripažinimo instituto svarba turėtų didėti daugėjant nesusituokusiems tėvams gimstančių vaikų, tačiau teismuose šios kategorijos bylų išnagrinėjama nedaug, be to, nėra žymios tokių bylų skaičiaus augimo tendencijos.

Išanalizavus esamą teismų praktiką tėvystės pripažinimo bylose, galima paminėti kelias dažniausiai šios kategorijos bylose kylančias teises problemas, dėl kurių bylos dėl tėvystės pripažinimo pasiekė aukštesnės instancijos teismus:

- Dažnai sąvokos „tėvystės pripažinimas“ ir „tėvystės nustatymas“ naudojamos kaip sinonimai, bet iš tiesų turimas galvoje tėvystės nustatymo institutas.⁶ Tai pastebima ypač tais atvejais, kai nustatyti tam tikro asmens tėvystę prašoma ne atskirai, o kreipiantis į teismą dėl kitų klausimų – išlaikymo vaikui priteisimo, bendravimo tvarkos su vaiku nustatymo ir pan., o atsakovas savo tėvystės neginčija, tačiau šalių ginčas nagrinėjamas dėl kitų klausimų (išlaikymo dydžio, bendravimo tvarkos ir pan.). Tokiais atvejais civilinės bylos dalis dėl tėvystės nustatymo nutraukiama.⁷ Vienoje byloje konstatuota pirmosios instancijos teismo klaida neatribojus tėvystės pripažinimo ir tėvystės nustatymo institutų, netinkamai aiškinus tėvystės pripažinimą reglamentuojančias teisės normas, t. y. nepagrįstai neįvertinus, jog pareiškimas dėl tėvystės pripažinimo galimas tik nesant ginčo dėl tėvystės, o šiam atsiradus, turi būti taikomas tėvystės nustatymo institutas.⁸
- Teismų praktikoje nagrinėtos kelios bylos dėl netinkamo naudojimosi CK 3.140 straipsnio 5 dalyje nustatyta galimybe, nes bendrą pareiškimą dėl tėvystės nustatymo padavė vaiko motina, jos esamas sutuoktinis ir vyras, pripažįstantis save vaiko tėvu, sutikdami ir pripažindami, kad vaiko tėvas yra ne motinos sutuoktinis, o tėvystę pripažįstantis vyras. Teismai išaiškino, kad, nors dėl vaiko tėvystės ginčo nėra, toks pareiškimas, motinai esant santuokoje, negalimas; pirmiausia turi būti paneigta tėvystės prezumpcija nuginčijant motinos sutuoktinio tėvystę, o ją nuginčijus bus galima civilinės metrikacijos įstaigai pateikti notaro patvirtintą vaiko tėvu save laikančio vyro ir vaiko motinos bendrą pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo.⁹
- Buvo kilę pavienių klausimų dėl tėvystės pripažinimo tvarkos¹⁰, kompetentingų institucijų su tuo susijusiems klausimams spręsti¹¹, taikytinų teisės normų¹².

⁵ Mikelėnas, V. Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2009. P. 319.

⁶ P vz., Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2261-264/2012.

⁷ P vz., Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. rugsėjo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-670-275/2010; Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. vasario 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-220-153/2013; Klaipėdos apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1932-159/2012; Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-530-395/2009; Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-123-345/2009.

⁸ P vz., Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2014 m. gegužės 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-653-230/2014.

⁹ P vz., Šiaulių apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-552-124/2013; Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-561-611/2010; Kauno apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2008 m. vasario 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-325-395/2008.

¹⁰ Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2007 m. kovo 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-124-102/2007.

¹¹ Vilniaus apygardos administracinio teismo 2012 m. vasario 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. Iv-2078-484/2012.

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2002 m. gegužės 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-761.

4. Pasiūlymai dėl galimybių atsisakyti teismų funkcijos tvirtinti pareiškimus, kuriais prašoma vaiko tėvu įrašyti vyrą, pripažįstantį save vaiko tėvu

Atsižvelgiant į vis didėjančią teismų darbo krūvį ir iš to išplaukiantį poreikį ieškoti galimybių atsisakyti tam tikrų teismų vykdomų funkcijų perduodant jas kitoms institucijoms, įvertinus pirmiau aptartą teisinį reguliavimą, vaiko kilmės iš tėvo nustatymo būdų sistemą ir šių būdų tarpusavio santykį bei praktinę situaciją teismams nagrinėjant tėvystės pripažinimo bylas ir tvirtinant pareiškimus, kuriais prašoma vaiko tėvu įrašyti savo tėvystę pripažįstantį asmenį, galima suformuluoti tokias išvadas bei pasiūlymus:

1. Manytina, kad nėra galimybės atsisakyti teismo funkcijos tvirtinti pareiškimus dėl tėvystės pripažinimo tais atvejais, kai tokiam pripažinimui nepritaria įstatyme nurodyti asmenys – pats vaikas, nepilnamečio ar ribotai veiksnus tėvu save pripažįstančio asmens tėvai (globėjai, rūpintojai). Tėvystės pripažinimo institutas skirtas nustatyti vaiko kilmei tais atvejais, kai netaikoma tėvystės prezumpcija, tačiau vaiko motinos ir tėvo ginčo dėl tėvystės nėra, t. y. asmuo pripažįsta save vaiko tėvu, o vaiko motina tam neprieštarauja. Dėl to teismo dalyvavimas šiame procese pateisinamas ir reikalingas tik išimtiniais atvejais. Esantis teisinis reglamentavimas atitinka šią tėvystės pripažinimo instituto prigimtį ir esmę, nes pagal bendras taisykles tėvystė pripažįstama administracine tvarka, o teismas tvirtina tėvystės pripažinimo pareiškimus tik esant tokioms aplinkybėms, kurios reikalauja papildomų aplinkybių ištyrimo, siekiant apsaugoti pažeidžiamų visuomenės narių teises bei teisėtus interesus – nepilnamečių, ribotai veiksnų asmenų ar pan., t. y. tais atvejais kai reikalaujamas tam tikrų įstatyme nurodytų asmenų sutikimas tėvystei pripažinti, tačiau pastarieji tokio sutikimo neduoda. Nagrinėdamas tokias bylas teismas neturi reikalauti tėvystę patvirtinančių įrodymų, tačiau privalo aiškintis, kodėl išvardyti asmenys neduoda rašytinio sutikimo patvirtinti tėvystę, ar patvirtinus pareiškimą nebus pažeistos vaiko, nepilnamečio ar ribotai veiksnus asmens, pripažįstančio save vaiko tėvu, teisės ir teisėti interesai. Tokiais atvejais situacija vertintina kaip artima ginčo situacijai – nors vaiko tėvai dėl tėvystės susitaria, tačiau tam prieštarauja pats dešimties metų sulaukęs vaikas arba tėvu save pripažįstančio nepilnamečio ar ribotai veiksnus asmens tėvai (globėjai, rūpintojai). Atsižvelgiant į vaiko interesų prioriteto principą bei tėvystės fakto nustatymo teisinius padarinius, esminę įtaką tiek vaiko, tiek tėvu pripažinto asmens teisėms ir pareigoms, kilus bet kokioms abejonėms ar ginčui dėl tėvystės teismo funkcija tvirtinti tėvystės pareiškimą yra pateisinama ir būtina. Atsisakyti teismo funkcijos tvirtinti tėvystės pripažinimo pareiškimą aptariamais išimtiniais atvejais būtų galima tik papildomai atlikus tyrimų ir įsitikinus, kad egzistuoja pakankama priemonių ir institucijų sistema, galinti užtikrinti nepilnamečių bei ribotai veiksnų asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą nagrinėjamose situacijose, t. y. sprendžiant tėvystės pripažinimo klausimus.

2. Svarstyтина galimybė atsisakyti teismo dalyvavimo tvirtinant pagal CK 3.140 straipsnio 5 dalį pateikiamus tėvystės pripažinimo pareiškimus. Pagal egzistuojantį teisinį reglamentavimą, tėvystės pripažinimas pagal pareiškimą galimas tik tada, kai netaikoma tėvystės prezumpcija. Vienintelė išimtis – CK 3.140 straipsnio 5 dalyje nustatyta galimybė paneigti tėvystės prezumpciją bendru trijų asmenų pareiškimu tuo atveju, kai vaikas gimsta išsituokusiai motinai po santuokos pabaigos nepraėjus trims šimtams dienų. Nagrinėdamas tokį pareiškimą teismas nereikalauja tėvystės įrodymų, tačiau turi patikrinti, ar prašymą asmenys yra padavę laisva valia, ar supranta teisinius tokio prašymo patvirtinimo padarinius. Taigi iš esmės teismas atlieka funkcijas, artimas sandorius tvirtinančių notarų funkcijoms – tikrina prašymą pateikiančių asmenų valią ir tam tikro teisinio veiksmo sukeltamų teisinių

padarinių suvokimą. Atsižvelgiant į tai, esant suinteresuotų asmenų sutarimui, toks tėvystės prezumpcijos paneigimas galėtų būti perduodamas kontroliuoti notarams.

3. Svarstyta galimybė praplėsti CK 3.140 straipsnio 5 dalyje nustatytą tėvystės prezumpcijos paneigimo tvarkos išimtį, įtraukiant galimybę paprastesne tvarka patvirtinti tėvystės pripažinimo pareiškimą, paduotą bendrai vaiko motinos, jos esamo sutuoktinio ir tėvu save laikančio asmens. Tokiu atveju, atsižvelgiant į vaiko motinos sutuoktinio patvirtinimą, kad jis nėra savo sutuoktinės vaiko tėvas, reikalavimas reikšti ieškinį dėl tėvystės nuginkijimo gali būti laikomas pertekliniu, apsunkinančiu tėvystės nustatymo procedūras. Poreikį įtvirtinti galimybę paprastesne tvarka nustatyti vaiko kilmę iš tėvo paneigiant tėvystės prezumpciją, kai nėra sutuoktinių bei tėvu save laikančio asmens ginčo, patvirtina ir teismų praktikos analizė, iliustruojanti, jog dėl šio klausimo buvo nagrinėta nemažai bylų. Taigi tėvystės prezumpcija galėtų būti paneigiama bendru asmenų (motinos, jos sutuoktinio ir tėvu save laikančio vyro) sutarimu, nepriklausomai nuo to, motina gyvena santuokoje ar ne. Galėtų būti svarstoma dėl galimybės tėvystės prezumpciją tokiu atveju paneigti ir pareiškimą dėl tėvystės pripažinimo patvirtinti teismui bylą nagrinėjant operatyvesne ypatingosios teisenos tvarka arba perduodant šiuos klausimus spręsti notarui.

4. Svarstyta galimybė atsisakyti teismo funkcijos tvirtinti tėvystės pripažinimo pareiškimus tais atvejais, kai vyras pripažįsta savo tėvystę, gali pateikti neprieštarigus tėvystės įrodymus, tačiau dėl objektyvių aplinkybių (mirties, neveiknumo ir pan.) tėvystės pripažinimo pareiškimo negali patvirtinti vaiko motina. Atsižvelgiant į tai, kad tokiais atvejais ginčo dėl tėvystės nėra, o dėl esamų medicininių tyrimų galimybių yra įmanoma pateikti biologinę tėvystę patvirtinančius įrodymus, galima būtų įtvirtinti tokių patikimais laikomų įrodymų sąrašą, ir, tėvu save pripažįstančiam asmeniui pateikus tokius įrodymus, tėvystės pripažinimo pareiškimo tvirtinimą galėtų atlikti notaras ar kita įstaiga. Teismui šis klausimas galėtų būti perduodamas spręsti tik tais atvejais, jei tėvu save pripažįstantis asmuo nepateiktų nustatytų įrodymų tėvystei pagrįsti ar dėl tėvystės kiltų abejonių.

5. Atsižvelgiant į teismuose išnagrinėtų bylų dėl tėvystės pripažinimo skaičių, konstatuotina, kad teismo dalyvavimas pripažįstant tėvystę, taip pat ir tvirtinant pareiškimus, kuriais prašoma vaiko tėvu įrašyti savo tėvystę pripažįstantį vyrą, nėra platus. Dėl to šios funkcijos atsisakymas žymios įtakos teismų darbo krūviui ir nagrinėjamų bylų skaičiui neturėtų.

*Mokslinė išvada pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai
2014-09-29 raštu Nr.2R-285-(1.9).*

III.

Mindaugas Lankauskas

SANDORIŲ DĖL NEKILNOJAMO DAIKTO, ESANČIO ŠEIMOS TURTU, ATITIKTIES ĮSTATYMO REIKALAVIMAMS VERTINIMO PAVEDIMO NOTARAMS

1. Teisinis reguliavimas sandorių dėl šeimos turto atžvilgiu. Teismo leidimas.

Šeimos turtu, pagal Civilinio kodekso¹ (toliau – CK) 3.84 str. 2 d. yra laikytinas šis turtas, nuosavybės teise priklausantis vienam arba abiem sutuoktiniams:

- 1) šeimos gyvenamoji patalpa;
- 2) kilnojamieji daiktai, skirti šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, įskaitant baldus.

Šeimos turtas yra civilinės teisės institutas, kurio pagrindinis tikslas – apsaugoti nepilnamečių vaikų ir silpnesniojo (visų pirma ekonominiu požiūriu) sutuoktinio teises ir teisėtus interesus², ypač kai po ištuokos su vienu iš tėvų, neturinčiu kitos gyvenamosios patalpos, lieka gyventi nepilnametis vaikas.³ Šiuo atveju paminėtina ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 str. 5 p. nuostata, remiantis kuria nė vienas vaikas negali būti paliktas be gyvenamojo būsto, minimalių pragyvenimo lėšų ir globos ar rūpybos.⁴ Šeimos turtas įgyja specifinę teisinę statusą neatsižvelgiant į tai, kurio sutuoktinio nuosavybė jis buvo prieš sudarant santuoką ar yra ją sudarius, o tai reiškia, kad toks turtas nėra alternatyvi asmeninės ir bendrosios nuosavybės forma. Specifinis šeimos turto teisinis režimas gali būti taikomas tiek asmeninės, tiek bendrosios nuosavybės teise priklausančiam sutuoktinių turtui.⁵

Atsižvelgiant į aukščiau nurodytą tikslą, šeimos turtui priskirtino nekilnojamo daikto naudojimui, valdymui bei disponavimui taikomi papildomi suvaržymai. Remiantis CK 3.85 str. 2 d. „Sutuoktinis, kuris yra nekilnojamojo daikto, priskirto šeimos turtui, savininkas, gali perleisti nuosavybės teisę į jį, įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į jį tik gavęs kito sutuoktinio rašytinį sutikimą. Jeigu sutuoktiniai turi nepilnamečių vaikų, nekilnojamojo daikto, kuris yra šeimos turtas, sandoriams sudaryti būtinas teismo leidimas.“

Taigi siekiant apsaugoti vaiko teises sandoriuose dėl nekilnojamo daikto įstatymų leidėjas numato atitinkamą saugiklį – būtinybę gauti teismo leidimą. Ši sąlyga būtina tik tais atvejais, kai šeimoje yra nepilnamečių vaikų, o nekilnojamas daiktas yra laikomas šeimos turtu. Siekiant perleisti šeimos turtu

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Žin., 2000, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

² Keserauskas Š. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. III dalis, p. 174.

³ Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. Socialinių mokslų studijos/Social Sciences Studies. 2009, Nr. 3(3), p. 194.

⁴ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Žin., 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁵ Keserauskas Š. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. III dalis, p. 174.

laikomą kilnojamą daiktą tokio leidimo nereikia. Leidimas nereikalingas ir perleidžiant nekilnojamą daiktą, kuris nėra šeimos gyvenamoji patalpa, kadangi toks daiktas nebus laikomas šeimos turtu atsižvelgiant į CK 3.85 str. pateiktą šeimos turto apibrėžimą. Tai patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacijoje pateikta nuomonė, kad „Pagal CK 3.84 straipsnio 2 dalies nuostatas iš nekilnojamųjų daiktų šeimos turtu pripažįstama tik šeimos gyvenamoji patalpa, nuosavybės teise priklausanti vienam arba abiem sutuoktiniams.“⁶

Kaip nurodo I. Kudinavičiūtė-Michailovienė, praktikoje ypač dažnai pasitaiko atveju, kai kreipiamasi į teismą su prašymu duoti leidimą parduoti arba įkeisti šeimos gyvenamąją patalpą, kuri yra vieno sutuoktinio asmeninė nuosavybė.⁷ Šiuo atveju svarbu yra tai, kas yra laikytina šeimos gyvenamąja patalpa. Pasak Lietuvos Aukščiausiojo Teismo šeimos gyvenamąją patalpą reikėtų laikyti tokią patalpą, kurioje šeima iš tikrųjų gyvena, faktiškai naudojasi ja kaip savo būstu.⁸ Plačiau ši sąvoka aiškinama CK komentare, kurio vieno iš autorių nuomone „<...> šeimos gyvenamąją reikėtų laikyti tokią patalpą, kurioje šeima iš tikrųjų gyvena. Kitaip tariant, gyvenamosios patalpos sąvoka yra ne teisinė, bet faktinė ir apima visas patalpas, kuriose gyvenama, įskaitant namus, butus, sodo namelius, gyvenamuosius vagonėlius ir panašiai <...> šeimos turtu pripažįstama tik ta gyvenamoji patalpa, kurioje šeima gyvena <...>“.⁹ Kitas svarbus aspektas – šeimos turtu vienintelė šeimos gyvenamoji vieta pripažįstama, nesvarbu, koks jos faktinis statusas (pvz., net nesant įregistravimo viešajame registre), o kilus ginčui, kokią patalpą pripažinti šeimos gyvenamąja patalpa ir, atitinkamai, – šeimos turtu, būtina vadovautis ir sutuoktinių nepilnamečių vaikų interesais. Pavyzdžiui, jeigu sutuoktiniai turi sodo namelį ir butą, bet nuolat gyvena sodo namelyje, o butą nuomoja, šeimos turtu pripažintinas butas, jeigu sodo namelis nėra pritaikytas nuolat gyventi, jame nėra visų patogumų, jis yra toli nuo vaikų lankomos mokyklos ir panašiai.¹⁰ Teismo leidimo sandoriams sudaryti reikia ne tik pilnos santuokinės šeimos atvejais, jis yra būtinas ir tais atvejais, kai „<...> vienintelėje šeimos gyvenamojoje patalpoje nepilnametis vaikas gyvena su savo išsituokusia motina (arba išsituokusiu tėvu), su vienu iš tėvų, nesančiu (ir nebuvusiu) santuokoje, arba kai vienas iš tėvų yra miręs“.¹¹ Kaip 2005 m. lapkričio 9 d. nutartimi apibendrinio Lietuvos Aukščiausiasis Teismas „pagal nurodytos įstatymo normos prasmę teismo leidimas yra būtinas *visiems* sandoriams, dėl kurių gyvenamoji patalpa galėtų netekti šeimos turto teisinio režimo. Šis reikalavimas taikomas ir tada, kai vienintelėje šeimos gyvenamojoje patalpoje nepilnametis gyvena su savo išsituokusia motina (tėvu). Gyvenamajai patalpai iki vaikų pilnametystės galioja CK 3.85 straipsnyje nustatyti suvaržymai, kurie yra teisinė nepilnamečių vaikų teisės į būstą garantija.“¹² Leidimo nereikia tais atvejais, kai nepakeičiamas buto, kuris yra šeimos turtas, teisinis režimas nepilnamečių vaikų atžvilgiu, pavyzdžiui, butą vienas sutuoktinis dovanoja kitam.¹³

Tais atvejais, kai sandorį sudaro vienas sutuoktinis, negavęs kito sutuoktinio rašytinio sutikimo, jis gali būti ginčijamas tik kito sutuoktinio. Tais atvejais, kai sutuoktiniai turi nepilnamečių vaikų ir sandoris sudaromas be teismo leidimo, sandorį gali ginčyti vaikas (jo globėjas, rūpintojas), vienas iš vaiko tėvų (t. y. tas iš tėvų, kuris sandorio nesudarė), vaiko ar jo tėvų įpėdiniai, valstybinė vaiko teisių

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija dėl CK 3.84 straipsnio 2 dalies – A3-48 Lietuvos apeliaciniam teismui, apygardų teismams, miestų ir rajonų apylinkių teismams. Teismų praktika. 2001, Nr. 16, p. 364.

⁷ Kudinavičiūtė-Michailovienė I. Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. Socialinių mokslų studijos/Social Sciences Studies. 2009, Nr. 3(3), p. 201.

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-3-416/2008).

⁹ Keserauskas Š. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. III dalis, p. 175.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija dėl CK 3.85 straipsnio 2 dalies – A3-77 Lietuvos apeliaciniam teismui, apygardų teismams, miestų ir rajonų apylinkių teismams. Teismų praktika. 2002, Nr. 18, p. 288– 289.

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje V. U. v. O. U. (bylos Nr. 3K-3-426/2005).

¹³ Ibid.

apsaugos institucija arba prokuroras.¹⁴ Be to, sandorį gali ginčyti tik tas iš vaiko tėvų, kuris jo nesudarė; savo paties sandorio, nesant išskirtinių aplinkybių, ginčyti negalima.¹⁵

Teismo leidimų išdavimo tvarka reglamentuojama Civilinio proceso kodekso¹⁶ (toliau –CPK) XXXIX skyriuje. Remiantis CPK 579 str., prašymai dėl teismo leidimų veiksams atlikti išdavimo nagrinėjami supaprastinto proceso tvarka. CPK 582 str. 4 d. įtvirtinta, kad sprendžiant klausimą, susijusį su vaiko teisėmis, leidimo išdavimo klausimą teismas turi spręsti atsižvelgdamas išimtinai į vaiko interesus. Taigi konstatuotina, kad vaiko interesams turėtų būti teikiamas prioritetas nuosavybės teisių atžvilgiu. Toje pačioje straipsnio dalyje numatyta, kad sprendžiant klausimą dėl „<...> leidimo perleisti nuosavybės teisę į šeimos turtą, šeimos turtą įkeisti ar kitaip suvaržyti teises į jį, teismas, atsižvelgdamas į aplinkybes, turi teisę reikalauti, kad pareiškėjas pateiktų įrodymus, patvirtinančius šeimos turtinę padėtį (pajamas, santaupas, kitą turtą, prievoles), duomenis apie perleidžiamą šeimos turtą, duomenis iš vaiko teisių apsaugos tarnybos apie vaiko tėvus, taip pat būsimo sandorio preliminarias sąlygas ir jo įvykdymo galimybes bei vaiko teisių apsaugos galimybes sandorio neįvykdymo atveju ir kitus įrodymus.“ Taigi teismas turi teisę reikalauti atitinkamų įrodymų, reikalingų sandorio aplinkybėms tinkamai įvertinti.

Atsisakymas išduoti leidimą apriboja savininko teisę į nuosavybę, kuri yra ginama Konstitucijos 23 straipsniu.¹⁷ Kita vertus, Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, jog nuosavybės teisė nėra absoliuti ir gali būti ribojama. 1993 m. gruodžio 13 d. nutarime teismas pabrėžia, jog „Konstitucijos 23 straipsnio antroje dalyje yra įtvirtinta, kad nuosavybės teises saugo įstatymai. Tuo tikslu yra sukurta ištisa civilinės ir kitų teisės šakų normų sistema. Tačiau teisės teorijai požiūriu nuosavybės teisių gynimas teisinėmis priemonėmis suponuoja ir atitinkamas tokio gynimo ribas, nes teisė visais visuomeninių santykių reguliavimo atvejais turi apibrėžtas galiojimo ribas. Kita vertus, subjektinės teisės, tai yra savininko teisės valdyti turtą, juo naudotis ir disponuoti, gali būti įstatymais ribojamos dėl turimo turto pobūdžio (ginklai, narkotinės priemonės ir kt.), arba dėl visuomenei būtino intereso (ekologinės problemos ir kt.), arba dėl savininko padarytų veiksmų.“¹⁸ Nagrinėjamu atveju mes ir matome nuosavybės teisės ribojimą dėl turimo turto pobūdžio (šeimos turtas, kuriam taikomas specifinis režimas), kuris yra nulemtas visuomenei būtino intereso (poreikio apginti vaiko teises ir teisėtus interesus).

2. Sandorių dėl šeimos turto atitikties įstatymo reikalavimams vertinimo pavidimo notarams galimybės

Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2014 m. balandžio 28 d. įsakymu Nr. 1R-144 patvirtinto Teismams nebūdingų funkcijų peržiūros ir įgyvendinimo priemonių plano 1 punkte teikiamas pasiūlymas „sandorių dėl nekilnojamo daikto, kuris yra šeimos turtas, kai šeimoje yra vaikų, atitikties įstatymo reikalavimams vertinimą pavesti notarams, sukuriant tinkamą vaiko teisių užtikrinimo mechanizmą.“

¹⁴ *Minkutė D.* Šeimos turtas ir jo teisinis statusas. Magistro darbas. Vilnius, 2008, p. 26.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje J. J. v. S. C., R. C., K. J., (bylos Nr. 3K-3-241/2006).

¹⁶ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Žin., 2002, Nr. 36-1340 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Žin., 1992, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius, 1993 m. gruodžio 13 d.

Šiuo metu remiantis Notariato įstatymo 46 str. 4 d. „Sandorius, susijusius su nepilnamečio vaiko turtu, Civilinio kodekso nustatytais atvejais notaras tvirtina tik tada, kai yra išankstinis teismo leidimas.“¹⁹

Įgyvendinus pateiktą pasiūlymą notariatai ir toliau tvirtintų aukščiau minėtus sandorius, tačiau atsirastų svarbus pakeitimas, kadangi tokiems sandoriams nebereikėtų teismo leidimo. Nesant teismo leidimo, kyla klausimai dėl tinkamo vaiko teisių užtikrinimo, kai sandorių objektu yra šeimos turtas. CPK 582 str. 4 d. įtvirtinta, kad, sprendžiant susijusį su vaiko teisėmis klausimą, leidimo išdavimo klausimą teismas turi spręsti atsižvelgdamas išimtinai į vaiko interesus. Toje pačioje dalyje nustatyta, kad, sprendžiant klausimą dėl šeimos turto perleidimo, teismas turi teisę reikalauti, kad pareiškėjas pateiktų:

- įrodymus, patvirtinančius šeimos turtinę padėtį (pajamas, santaupas, kitą turtą, prievoles);
- duomenis apie perleidžiamą šeimos turtą;
- duomenis iš vaiko teisių apsaugos tarnybos apie vaiko tėvus;
- būsimo sandorio preliminarines sąlygas ir jo įvykdymo galimybes;
- vaiko teisių apsaugos galimybes sandorio neįvykdymo atveju;
- kitus įrodymus.

Taigi, nesant baigtinio galimų reikalauti įrodymų sąrašo, teismas turi teisę reikalauti pateikti bet kokius turinčius svarbos konkrečiu atveju įrodymus.

Siekiant užtikrinti tokio paties lygmens vaiko teisių apsaugą notarams turėtų būti suteiktos dabar teismo turimos teisės rinkti duomenis bei įrodymus apie šeimos turtą. Kyla abejonių, ar tai yra suderinama su notaro funkcijomis ir veiklos principais. Notariato įstatymo 2 straipsnyje numatyta, kad notaras atlieka įstatymo numatytas funkcijas „<...> užtikrinančias, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų“. Notaro atliekami notariniai veiksmai apibrėžiami įstatymo 26 straipsnyje, kurio 1 dalies 1 punkte įtvirtinta, jog notaras tvirtina sandorius. 18 šios dalies punkte nurodyta, jog notaras gali atlikti ir kitus įstatymų numatytus notarinius veiksmus, taigi galimų atlikti notarinių veiksmų sąrašas nėra baigtinis. Nepaisant to, konstatuotina, kad, atsisakius teismo leidimo, notarui nebūtų suteikta teisė atlikti naują notarinį veiksma. Pakeitus teisinį reguliavimą notaras ir toliau tvirtintų sandorius dėl nekilnojamo daikto, esančio šeimos turtu, perleidimo, tačiau jo įgaliojimai būtų praplėsti labiau teismams būdingoms funkcijoms. Pavyzdžiui, abejotina, ar prie notaro funkcijų galėtų būti priskiriama teisė gauti duomenis iš vaiko teisių apsaugos tarnybos apie vaiko tėvus. Tai privataus pobūdžio informacija, kuria disponuoti dėl jos jautraus pobūdžio turėtų tik teismas. Kyla klausimas ir kaip notaras spręstų bylą, gavęs tokio pobūdžio informaciją, ar notaro kompetencija apima tokių klausimų sprendimą. Lietuvos Respublikos ratifikuotos Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 3 str. 1 p. nurodyta, kad imantis bet kokių vaikų liečiančių veiksmų, nesvarbu, ar tai darytų valstybinės ar privačios įstaigos, užsiimančios socialiniu aprūpinimu, teismai, administracijos ar įstatymų leidimo organai, svarbiausia – vaiko interesai.²⁰ Taigi šiuo metu leidimo išdavimo klausimą teismas turi spręsti atsižvelgdamas išimtinai į vaiko interesus. Atsižvelgiant į pakankamai siaurą notarų profesinę specializaciją (užtikrinti, kad teisiniuose klausimuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų) abejotina, ar notariatai turi pakankamą kvalifikaciją tinkamai identifikuoti vaiko interesus konkrečiose bylose. Pažymėtina, jog ne visada ir teismai šiuos klausimus sprendžia tinkamai. 2003 metais Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senatas, aptardamas Lietuvos teismų praktiką bylose dėl prašymų išduoti leidimus perleisti ar kitaip suvaržyti teises į šeimos turtą, pažymėjo, kad dažniausiai problemų sprendžiant šį klausimą nekylo, tačiau atkreipė dėmesį į tai, jog teismai ne visada tinkamai taiko įrodymų pakankamumo bei leistinumo taisykles. Pareiškėjai kartu su prašymu turėtų pateikti įrodymus apie šeimos turtinę padėtį (pajamas, santaupas, kitą turtą, prievoles ir panašiai). Taigi Senatas atkreipia

¹⁹ Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. Žin., 1992, Nr. 28-810 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

²⁰ JT vaiko teisių konvencija. Žin., 1995, Nr. 60-1501.

dėmesį į CPK 582 straipsnio 4 dalies nuostatą, kurioje, be to, dar teigiama, jog tokiais atvejais turėtų būti surenkami duomenys apie perleidžiamą šeimos turtą, duomenys iš vaiko teisių apsaugos tarnybos apie vaiko tėvus, taip pat būsimo sandorio preliminarias sąlygas ir jo vykdymo galimybes.²¹ Net ir preziumuojant, kad tokia kvalifikacija visgi turima (galų gale, šią problemą galima spręsti ir organizuojant specialius mokymus), aukščiau minėtas klausimas dėl to, ar norimos priskirti funkcijos apskritai yra būdingos notariatui, lieka neatsakytas. Kaip vienas iš teismų ir notariato bendrumų yra išskiriama bendra juridinių faktų ir teisių įtvirtinimo funkcija (t. y. teismų kompetencija ne ginčo jurisdikcijoje, pavyzdžiui, nustatant juridinę reikšmę turinčius faktus, išduodant teismo leidimus ir pan.).²² Taigi pats leidimo išdavimas lyg ir būdingas notaro veiklai. Pavyzdžiui, teisinėje doktrinoje sutinkama nuomone, kad notarams gali būti perduotos tam tikros teismų funkcijos – pvz., santuokų nutraukimas sutuoktinių bendru sutikimu²³, t. y. tos bylos, kuriose *de facto* teismai patvirtina veiksnių šalių sudarytus sandorius. Iš tikrųjų, juk tiek santuokos sudarymas, tiek nutraukimas (nesant ginčo) ar susitarimas gyventi skyrium (*separacija*) pagal savo pobūdį yra dvišalis sandoris, įtvirtinantis dviejų šalių valią. Tuo tarpu, sandorių teisėtumo užtikrinimas ir yra pagrindinė notarų atliekama valstybės deleguota funkcija. Tačiau analizuojant kito pobūdžio bylų nagrinėjimą, kuriose be kita ko, reikšminga nustatyti visas faktines ir teisiškai reikšmingas aplinkybes ir maksimaliai užtikrinti nepilnamečių vaikų apsaugą, negalima nesutikti su pagrįsta V. Majūtės nuomone, jog „notarai, priešingai nei teismai, vykdydami jiems pavestus uždavinius vadovaujami tik faktais, kurie yra patvirtinti dokumentais, tačiau netiria ir nesiaiškina ginčijamų aplinkybių ir kt.“²⁴ Dar daugiau, nei doktrinoje, nei Lietuvos teismų praktikoje nėra atsakymo į klausimą, ar *prima facie* galia²⁵ taikoma tam, ką notaras patvirtino ir kas bus atlikta jo akivaizdoje, ar apskritai visiems faktams, nurodytiems sutartyje.²⁶ Tai reiškia, kad net ir atlikdamas savo pagrindinę valstybės deleguotą funkciją – t. y. sandorių teisėtumo užtikrinimą – notaras negarantuoja, kad visos sandoryje nurodytos faktinės aplinkybės yra būtent tokios, kokios šalių valia fiksuojamos. Tuo tarpu teismas, priimdamas sprendimą, visai atvejais privalo surinkti visus įmanomus įrodymus.

Taigi sistemiškai aiškinant, t. y. atsižvelgiant į notarams ir teismams šiuo metu priskirtas funkcijas, peršasi išvada, kad šiuo metu leidimui reikalingų įrodymų ir duomenų rinkimas yra daugiau teismo pobūdžio funkcija. Todėl, šias teismo galias perleisus notarams, pastarųjų veikla įgyja tam tikrą kvazi-teisminį pobūdį. Nors yra nuomonių, kad notariatas priskirtinas teisminei valdžiai, atsižvelgiant į mūsų Konstituciją tokia išvada vargu ar galima, kadangi teisingumo vykdymas priskiriamas išimtinai teismų kompetencijai.²⁷ Atsižvelgiant į tai, iš esmės teisminių funkcijų perleidimas neteisminei institucijai nėra pagrįstas. Net ir priėmus tokį juridiniu požiūriu nenuoseklų sprendimą kyla nemažai klausimų, pavyzdžiui, ar notarai jiems perleistas funkcijas galėtų atlikti taip pat kokybiškai kaip ir teismai. Kitas svarbus aspektas – nėra aišku, ar perleisus notarams teismų funkcijas nekilnojamo daikto, esančio šeimos turtu, tvirtinimas būtų ekonomiškėsnis, t. y. pareikalautų mažiau lėšų ir laiko.

²¹ Lietuvos Respublikos teismų praktikos, nagrinėjant bylas dėl teismo leidimų išdavimo pagal Civilinio proceso kodekso XXXIX skyriaus taisykles, apibendrinimo apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimu Nr. 41. Teismų praktika, 2003, Nr. 19.

²² *Majūtė V.* Notariato teisė. Notariato teisinė prigimtis. 1 skyrius. Lietuvos notarų rūmai, 2014, p. 12.

²³ *Gumuliauskienė L.* Ar perduoti notarams civilinės metrikacijos įstaigų funkcijas? Notariatas. 2010, Nr. 9.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Iš Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 197 straipsnio 2 dalies nuostatų galima daryti išvadą, kad notaro patvirtintiems sandoriams suteikiama *prima facie* įrodymų galia.

²⁶ *Mikelėnas V.* Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas. Notariatas. 2007, Nr. 2.

²⁷ *Ibid.*, p.11-12.

3. Išvados

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, nematome nei teisinių, nei praktinių prielaidų sandorių dėl nekilnojamo daikto, kuris yra šeimos turtas, kai šeimoje yra vaikų, atitikties įstatymo reikalavimams vertinimą pavesti notarams. Nesuteikiant notarams šiuo metu CPK 582 str. 4 d. numatytų teisių yra neįmanoma užtikrinti tinkamos vaiko teisių apsaugos. Suteikiant minėtas teises iškyla kita problema – notaras tvirtindamas sandorius turėtų ne tik vadovautis faktais ir dokumentais, tačiau taip pat tirti ir aiškintis jo tvirtinamo sandorio aplinkybes, o tai yra ne notariatui, o teismui būdinga funkcija.

Literatūra

1. *Gumuliauskienė L.* Ar perduoti notarams civilinės metrikacijos įstaigų funkcijas? Notariatas. 2010, Nr. 9.
2. *Kudinavičiūtė-Michailovienė I.* Šeimos narių teisės į gyvenamąją patalpą įgyvendinimas ir gynimas. Socialinių mokslų studijos/Social Sciences Studies. 2009, Nr. 3(3).
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje V. U. v. O. U. (bylos Nr. 3K-3-426/2005).
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje J. J. v. S. C., R. C., K. J., (bylos Nr. 3K-3-241/2006).
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. rugsėjo 15 d. nutartis civilinėje byloje (bylos Nr. 3K-3-416/2008).
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija dėl CK 3.84 straipsnio 2 dalies – A3-48 Lietuvos apeliaciniam teismui, apygardų teismams, miestų ir rajonų apylinkių teismams. Teismų praktika. 2001, Nr. 16.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo konsultacija dėl CK 3.85 straipsnio 2 dalies – A3-77 Lietuvos apeliaciniam teismui, apygardų teismams, miestų ir rajonų apylinkių teismams. Teismų praktika. 2002, Nr. 18.
8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Žin., 2000, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
9. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. III dalis.
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Žin., 2002, Nr. 36-1340 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
11. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Žin., 1992, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius, 1993 m. gruodžio 13 d.
13. Lietuvos Respublikos notariato įstatymas. Žin., 1992, Nr. 28-810 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
14. Lietuvos Respublikos teismų praktikos, nagrinėjant bylas dėl teismo leidimų išdavimo pagal Civilinio proceso kodekso XXXIX skyriaus taisykles, apibendrinimo apžvalga, patvirtinta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimu Nr. 41. Teismų praktika, 2003, Nr. 19.
15. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Žin., 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
16. *Mikelėnas V.* Sandorių notarinės formos nustatymo Lietuvos civilinėje teisėje kriterijai ir reikšmė: lyginamasis aspektas. Notariatas. 2007, Nr. 2.
17. *Minkutė D.* Šeimos turtas ir jo teisinis statusas. Magistro darbas. Vilnius, 2008.

18. Notariato teisė. Notariato teisinė prigimtis. 1 skyrius. Lietuvos notarų rūmai, 2014.

19. Vaiko teisių konvencija. Žin., 1995, Nr. 60-1501.

*Mokslinė išvada pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai
2014-10-09 raštu Nr. 2R-306 -(1.9).*

IV.

Algimantas Kliunka

MOKSLINĖ IŠVADA DĖL NUKENTĖJUSIOJO TEISINĖS PADĖTIES BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (toliau - BPK) ir Baudžiamasis kodeksas (toliau - BK), kiti įstatymai nustato pakankamai priemonių nukentėjusiesiems fiziniams asmenims ginti savo pažeistas teises ir įgyvendinti savo procesinės teises.

Pagal BPK 28 straipsnį nukentėjusiuoju pripažįstamas tik fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos.

Tačiau susipažinus su užsienio šalių baudžiamojo proceso kodeksuose numatytais nukentėjusiojo asmens sąvokomis, pastebėtina, kad daugelyje šalių nukentėjusiuoju yra pripažįstami ir juridiniai asmenys (pavyzdžiui, Belgijos, Graikijos, Italijos, Lenkijos ir Vokietijos BPK).

Lietuvos Respublikoje juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, jei patyrė turtinės žalos, gali įgyti tik civilinio ieškovo procesinę padėtį

Pastaruoju metu yra nuomonių (įstatymo projektas Seime Nr. XIIP-878(2)), kad tai, jog juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, baudžiamajame procese negali būti pripažintas nukentėjusiuoju, yra jo procesinių teisių gynimo trūkumas. Manoma, kad juridiniai asmenys, faktiškai tapę teisinių santykių, reguliuojamų baudžiamojo įstatymo, dalyviais, neturi visų reikiamų procesinių priemonių savo pažeistoms teisėms ginti.

Iš tikrųjų, yra tokių nusikalstamų veikų, kuriomis pažeidžiami ir neturtiniai juridinių asmenų interesai, todėl jie baudžiamojo proceso metu negali būti pripažinti net civiliniais ieškovais, o gali per atstovus tik pateikti skundus, pareiškimus ar pranešimus apie nusikalstamas veikas, BPK 168 straipsnio nustatyta tvarka skusti ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro nutarimus atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, BPK X dalies nustatyta tvarka aukštesniajam teismui skusti žemesniojo teismo sprendimus. Tačiau jau pradėjus baudžiamąjį procesą juridinis asmuo, kurio atstovas pranešė apie nusikalstamą veiką, kuria juridiniam asmeniui nepadaryta turtinės žalos, gali gauti tik BPK 166 straipsnio 4 dalyje numatytą pranešimą apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, tačiau negali BPK 214 straipsnio nustatyta tvarka skusti nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą; BPK 214 straipsnio 7 dalyje nustatyta tvarka asmeniui, pagal kurio skundą, pareiškimą ar pranešimą pradėtas ikiteisminis tyrimas, tik pranešama apie sprendimą nutraukti ikiteisminį tyrimą. Tokio asmens atstovui net nepranešama apie bylos perdavimą teismui, kaip, deja, nepranešama ir nukentėjusiesiems fiziniams asmenims. Daugių daugiausia tokio juridinio asmens atstovas, žinantis apie nusikalstamos veikos prieš juridinį asmenį aplinkybes, teisme gali būti apklaustas kaip liudytojas.

Net tuo atveju, kai nusikalstama veika juridiniam asmeniui padaryta turtinės žalos ir jis gali būti pripažintas civiliniu ieškovu, jo procesinės teisės yra labiau ribotos negu nukentėjusiojo fizinio asmens. Pateikti civilinį ieškinį neretai reikia ilgesnio laiko tarpo ir tuo laikotarpiu juridinis asmuo neturi jokių procesinių teisų. Be to, juridinio asmens, pripažinto civiliniu ieškovu, atstovas pagal BPK 181 straipsnį negali bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, o nuo to priklauso ir jo galimybė realiai ir efektyviai įgyvendinti kitas procesines teises, pavyzdžiui, pateikti BPK 178 straipsnio 2 dalies nustatyta tvarka prašymus atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, taip pat apskųsti neteisėtus ir nepagrįstus ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo proceso veiksmus bei sprendimus.

Juridinio asmens, faktiškai nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, pripažinto tik civiliniu ieškovu, atstovas taip pat pagal BPK 256 straipsnį negali teisme pateikti rašytinio prašymo pakeisti kaltinime nurodytos veikos esminių faktinių aplinkybių ir jos kvalifikavimo.

Ribotos nuo nusikalstamos veikos faktiškai nukentėjusio juridinio asmens, pripažinto tik civiliniu ieškovu, teisės ir apeliaciniame bei kasaciniame procesuose.

BPK 312 straipsnio 3 dalis nustato, kad civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę paduoti apeliacinius skundus dėl nuosprendžio dalies, kuri yra susijusi su civiliniu ieškiniu. BPK 367 straipsnio 2 dalis nustato, kad civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę apskųsti kasacine tvarka nuosprendį ar nutartį tik dėl civilinio ieškinio. Tuo tarpu juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, kuriam padaryta net tik turtinės, bet ir neturtinės žalos, gali būti suinteresuotas per atstovą įrodinėti visas reikšmingas nusikalstamos veikos aplinkybes, susijusias su jos požymiais ir sudėtimi, asmens kalte padarius nusikalstamą veiką, o ne tik civilinio ieškinio pagrįstumą ir jo dydį.

Juridiniai asmenys, kurie dėl nusikalstamos veikos net ir patyrė turtinės žalos, baudžiamajame procese pagal dabartinę teisinę reglamentaciją net ne visais atvejais gali būti pripažinti civiliniais ieškovais. Pavyzdžiui, turtinė žala juridiniam asmeniui kaltininko buvo atlyginta iki ikiteisminio tyrimo pradėjimo ar ikiteisminio tyrimo metu ir asmuo nepareikšė civilinio ieškinio arba ieškinys buvo pareikštas, bet iki teismo bylos nagrinėjimo ar jau nagrinėjimo metu buvo atlygintas. Yra baudžiamųjų bylų, kada nusikalstama veika padaryta turtinė žala fiziniams ir juridiniams asmenims būna priteista Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka, tačiau civiliniai teisiniai santykiai transformuojasi į baudžiamuosius teisinius santykius. Pavyzdžiui, sukčiavimas asmeniui vengiant apgaule vykdyti turtinę prievolę, kai žalos atlyginimas jau priteistas teismo sprendimu civilinėje byloje. Tokiu atveju juridinis asmuo per atstovą gali būti pareiškėju, tačiau baudžiamajame procese pagal galiojančias BPK normas negali turėti nei nukentėjusiojo, nei civilinio ieškovo procesinės padėties ir ginti savo teisių bei teisėtų interesų.

Taigi akvaizdu, kad tobulinant BPK normas galima tikslinga nustatyti, kad ir juridinis asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, galėtų būti pripažintas nukentėjusiuoju.

Tačiau nėra galimybės BPK 28 straipsnio 1 dalį papildyti tik mechaniškai taip, kad juridinis asmuo, kaip ir fizinis asmuo, taptų tokiu subjektu, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinės, turtinės ar moralinės žalos. Neabejotina, kad juridinis asmuo kaip nukentėjusysis dėl nusikalstamos veikos negali patirti fizinės žalos. Todėl spręstina, ar nebūtų tikslinga nukentėjusiojo procesinį statusą diferencijuoti pagal tai, ar žalos patyrė fizinis, ar juridinis asmuo, o taip pat pagal žalos rūšį.

Buvo siūlymų BPK 28 straipsnio 1 dalyje numatytos moralinės žalos sampratą pakeisti į neturtinės žalos sampratą, remiantis tuo, kad sąvoka „moralinė žala“ yra filosofinė kategorija, o Civilinio kodekso (toliau - CK) 6.250 straipsnyje yra atskleidžiama ne moralinės žalos, o neturtinės žalos samprata (įstatymo projektas Seime Nr. XIIP-878(2)).

Tačiau toks siūlomas teisinis reglamentavimas būtų klaidingas, nes pagal tokį pasiūlymą pakeista BPK 28 straipsnio 1 dalies norma baudžiamąjį procesą praktikoje sukeltų sumaištį nustatant juridinių asmenų, kaip baudžiamąjį procesų dalyvių, teisinę padėtį, o taip pat be pagrindo išreguliuotų ir esamą

nukentėjusių fizinių asmenų procesinės padėties baudžiamajame procese teisinį reglamentavimą, supainiotų nukentėjusiojo ir civilinio ieškovo procesines padėtis ir jų reglamentavimą baudžiamajame procese, ir net neatitiktų neturtinės žalos sampratos, apibrėžtos CK.

Neturtinės žalos sampratą pateikia CK 6.250 straipsnis: „Neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. Neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais. Neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais”.

Iš šios sąvokos aiškiai galima suprasti, kad neturtinė žala gali būti padaroma tik fiziniam asmeniui, arba, kitaip tariant, negali būti padaroma juridiniam asmeniui.

Iš galiojančios BPK 28 straipsnio normos išbraukus moralinės žalos rūšį, ją pakeitus neturtinės žalos samprata, ją suprantant kaip moralinę žalą, teismo įvertinamą pinigais ir atlyginamą įstatymo nustatytais atvejais, būtų nepagrįstai panaikintas teisinis pagrindas baudžiamajame procese nukentėjusiais pripažinti fizinius asmenis, kuriems nusikalstama veika padarytų moralinės žalos, tačiau jie nereikalautų piniginių kompensacijos ir satisfakcijos arba toks žalos atlyginimas pinigais būtų nenumatytas įstatymo. Tokiu atveju tokie fiziniai asmenys, kuriems nusikalstamos veikos padarytų moralinės žalos, tačiau jie nereikalautų ar negalėtų pagal įstatymus gauti piniginio atlyginimo, prarastų galimybę baudžiamajame procese įgyti ir įgyvendinti nukentėjusiojo procesines teises, numatytas BPK 28 straipsnio 2 dalyje ir kituose BPK straipsniuose.

Fizinis asmuo iš tikrųjų gali patirti visų rūšių žalas, numatytas tiek galiojančio BPK 28 straipsnio 1 dalyje (fizinę, turtinę ar moralinę žalą), o taip pat jo patirta moralinė žala gali būti įvertinta ir pinigais, dėl jos, kaip neturtinės žalos, atlyginimo nukentėjusiajam pareiškus civilinį ieškinį. Tačiau juridinis asmuo negali patirti BPK 28 straipsnio 1 dalyje numatytos fizinės žalos, o jei ir patiria turtinę žalą, dėl jos nepatiria dvasinių išgyvenimų, kančių. Juridinis asmuo negali patirti fizinio skausmo, dvasinių išgyvenimų, nepatogumų, dvasinio sukrėtimo, emocinės depresijos, pažeminimo, bendravimo galimybių sumažėjimo, kitų kančių, už kurias galėtų reikalauti piniginio atlyginimo, t. y. jis nepatiria neturtinės žalos.

Neturtinė žala – tai transformuota moralinė žala, kada iškeliamas reikalavimas ją atlyginti pinigais ir ją galima atlyginti pagal įstatymą. Dėl padarytos moralinės žalos asmuo gali būti pripažintas nukentėjusiuoju, o reikalavimas atlyginti tą moralinę (neturtinę) žalą sudaro pagrindą asmenį pripažinti civiliniu ieškovu. Taigi neturtinės žalos sąvoka yra susijusi ne su nukentėjusiojo procesinės padėties, bet su civilinio ieškovo baudžiamajame procese procesinės padėties suteikimu.

Gali būti teigiama, kad gali būti padaroma žala juridinio asmens dalykinei reputacijai, o tai irgi gali būti pripažinta neturtine žala. Tačiau pažeista juridinio asmens dalykinė reputacija gali būti ginama CK nustatytais pagrindais Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) nustatyta tvarka. Vadovaujantis specialiuoju baudžiamosios teisės principu *ultima ratio* netikslinga būtų ją ginti baudžiamojo proceso tvarka ir priemonėmis.

Be to, jei teisėkūrinės idėjos požiūriu būtų ir tikslinga numatyti BPK galimybę juridinį asmenį pripažinti nukentėjusiuoju, tai reikėtų sistemiškai suderinti su kitomis BPK nuostatomis ir jas atitinkamai koreguoti.

Nukentėjusiojo sąvokoje įtvirtinus, kad nukentėjusiuoju gali būti ir juridinis asmuo, svarstyтина, ar juridiniams asmenims turėtų būti suteikta galimybė kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka.

Manytina, kad šiuo metu ir fiziniai asmenys piktnaudžiauja teise kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka dėl įžeidimo ir šmeižimo, užuot savo teises gynę CPK nustatyta tvarka.

BK 154 straipsnio 1 dalis ir 155 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę atitinkamai tik už žmogaus šmeižimą ir įžeidimą, todėl jei kokia nors veika paskleidus tikrovei neatitinkančią informaciją būtų padaryta žala juridinio asmens dalykinei reputacijai, tai negalėtų būti pagrindas pripažinti, kad

buvo padaryta nusikalstama veika, pradėti baudžiamąjį procesą ir jame juridinį asmenį pripažinti nukentėjusiuoju. Bet, deja, BK 154 straipsnio 2 dalis numato atsakomybę už šmeižimą asmens, neva šis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, arba per visuomenės informavimo priemonę ar spaudinyje. Todėl BPK numačius galimybę juridinį asmenį pripažinti nukentėjusiuoju atsirastų baudžiamųjų bylų ne tik dėl fizinių, bet ir juridinių asmenų šmeižimo, o tai vertintina neigiamai.

Vis dėl to svarstyta, ar BPK 408 straipsnyje reikėtų nurodyti, kokiais atvejais vietoj nukentėjusiojo juridinio asmens privataus kaltinimo skundą paduoti bei kaltinimą palaikyti teisme galėtų jo atstovas. Šiuo metu galiojančiame BPK numatyti tik du atvejai, siejami tik su fiziniu asmeniu - nepilnametystė bei fiziniai ar psichiniai trūkumai. Jei BPK nustatytų, kad nukentėjusiuoju būtų pripažįstamas ir juridinis asmuo, reikėtų spręsti, ar BPK 408 straipsnyje įtvirtintini atvejai kada vietoj juridinio asmens šiame straipsnyje numatytus veiksmus galėtų atlikti jo atstovas.

BPK 185 straipsnis nustato, kad nukentėjusysis šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas. Todėl jei juridinis asmuo būtų pripažįstamas nukentėjusiuoju, galimai reikėtų spręsti, kaip BPK būtų reglamentuota juridinio asmens kaip nukentėjusiojo apklausa ikiteisminio tyrimo metu ir teisme. Taigi kiltų klausimas, ar juridinio asmens kaip nukentėjusiojo atstovas, kuris baudžiamajame procese dalyvautų įgaliojimo pagal BPK 55, 56 straipsnius pagrindu, galėtų būti apklaustas kaip liudytojas. Šiuo metu BPK jokių išimčių šiuo atveju nenumato. Tad susidarytų situacija, kad juridinis asmuo kaip nukentėjusysis, turėdamas įgaliotąjį atstovą, negalėtų būti apklaustas kaip liudytojas, kadangi 55 ir 56 straipsniai to daryti neleidžia (įstatymas leidžia apklausti kaip liudytoją tik įstatyminių atstovą (BPK 54 straipsnio 3 dalis).

Be to, juridinio asmens kaip nukentėjusiojo procesinis statusas apimtų ne tik teises, bet ir pareigas. Viena iš tokių pareigų būtų duoti teisingus parodymus. Tačiau kyla klausimas, kieno atžvilgiu iškiltų baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą pagal BK 235 straipsnį - ar pačiam juridiniam asmeniui kaip nukentėjusiajam, ar jo atstovui fiziniam asmeniui. Pastebėtina, kad BK 235 straipsnis nenumato baudžiamosios atsakomybės juridiniam asmeniui. Tuo tarpu pats juridinis asmuo ir negalėtų būti apklaustas kaip liudytojas. Galimai galėtų būti apklaustas jį atstovaujantis atstovas, kuris turėtų turėti kitokį statusą negu įgaliotasis atstovas, numatytas BPK 56 straipsnyje.

Tačiau galima ir skeptiškai vertinti juridinio asmens pripažinimo nukentėjusiuoju galimybę.

Juridinis asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turtinės žalos, gali būti pripažintas civiliniu ieškovu ir turėti teises, numatytas BPK 109 straipsnyje ir kituose BPK straipsniuose, ir jas įgyvendinti per atstovą.

Jei juridinis asmuo dėl turtinės žalos jam padarymo būtų pripažintas ne tik civiliniu ieškovu, bet ir nukentėjusiuoju, jis baudžiamajame procese turėtų prieštaringas teises. Pavyzdžiui, nukentėjusysis gali, o civilinis ieškovas negali susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu BPK 181 straipsnyje nustatyta tvarka. Pagal BPK 312 straipsnio 3 dalį ir 367 straipsnio 2 dalį civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę paduoti apeliacinį ir kasacinį skundus tik dėl nuosprendžio dalies, kuri yra susijusi su civiliniu ieškiniu.

Manoma, kad juridiniai asmenys, tapę teisiųjų santykių, reguliuojamų baudžiamąjo proceso įstatymo, dalyviais, neturi reikiamų procesinių priemonių savo pažeistoms teisėms ginti. Tačiau iš tikrųjų juridiniai asmenys per savo atstovus gali paduoti skundus, pareiškimus ir pranešimus apie nusikalstamas veikas (BPK 166, 167 straipsniai), iš ikiteisminio tyrimo subjektų gauti pranešimus apie pradėtą ikiteisminį tyrimą (BPK 166 straipsnio 4 dalis), kaip civiliniai ieškovai per atstovus turi teisę teikti prašymus dėl ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo (BPK 178 straipsnis), skusti nutarimus atsisakyti pradėti ar nutraukti ikiteisminį tyrimą (BPK 168, 214 straipsniai) ir kaip proceso dalyviai paduoti skundus (BPK 62, 63 straipsniai), turi kitas civilinio ieškovo teises, numatytas BPK 110 straipsnyje, kurios nedaug skiriasi nuo nukentėjusiojo teisių, numatytų BPK 28 straipsnio 2 dalyje.

Jei manoma, kad juridiniai asmenys kaip civiliniai ieškovai baudžiamajame procese neturi pakankamai procesinių priemonių savo pažeistoms teisėms ginti, gali būti keistina ne nukentėjusiojo

samprata, numatyta BPK 28 straipsnio 1 dalyje, o plėstinos civilinio ieškovo teisės. Pavyzdžiui, nustatyta, kad ne tik įtariamasis ir jo gynėjas, nukentėjęs ir jo atstovas galėtų susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu, kaip dabar nustato BPK 181 straipsnio 1 dalis, bet tokia teisė suteiktina ir civiliniam ieškovui ir jo atstovui. Taip pat svarstyta ir dėl BPK 312 bei 367 straipsnių pakeitimo, numatant teisę paduoti apeliacinį ir kasacinį skundą ir civiliniam ieškovui, ir jo atstovui ne tik dėl civilinio ieškinio. Peržiūrėtinos ir kitos BPK 110 straipsnyje numatytos civilinio ieškovo teisės.

Juridiniai asmenys turi nevienodą santykį su nusikalstama veika ir jos aplinkybėmis bei pačia baudžiamąja byla, baudžiamuoju procesu. Prieš vienus iš jų yra padaryta visa nusikalstama veika. Pavyzdžiui, buvo pagrobtas ar sunaikintas arba sukčiavimo būdu užvaldytas juridinio asmens turtas. Tokie asmenys yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos. Kiti juridiniai asmenys yra susiję tik su tam tikromis nusikalstamos veikos ar bylos aplinkybėmis, pavyzdžiui, Ligonių kasa tik pareiškia ieškinį dėl nukentėjusiojo gydymo išlaidų atlyginimo. Todėl juridiniams asmenims procese galėtų būti suteiktos skirtingos apimtys įstatymo numatytos civilinio ieškovo teisės, jų ribas nustačius prokurorui ir (ar) teismui.

Naudoti šaltiniai:

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 137-1341.

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-878(2).

Mokslinė išvada pateikta Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai ministerijai 2014-09-30 raštu Nr. 2R-299-(1.9).

